

EXIL A KRAJANÉ V NÁRODNÍM ARCHIVU – NĚKOLIK SLOV K VÝJIMEČNÉ PUBLIKACI

Národní archiv v Praze je jedním z mála pracovišť v České republice, ukrývajícím bohaté fondy našich krajanů ve světě a jednotlivých vln exilu v 20. století, tedy těch v průběhu obou světových válek a posléze po únoru 1948, respektive srpnu 1968. Tyto materiály průběžně stále přicházejí od soukromých dárců a institucí, případně čekají v depozitářích po mnoho let, než se jim dostane důkladné péče a katalogizace. Pro badatele zkoumající fragmenty československého exilu, včetně činnosti vedoucích osobností, pozadí fungování organizací či vydávání tiskovin, bývá pátrání po relevantních pramenech záležitostí vpravdě detektivní záležitostí. Na prvním místě panuje nejistota, zda konkrétní fond či osobní pozůstalost nadále hledat v zemi, kde například dotyčná osoba v exilových letech pobývala, nebo zda již došlo k převozu do České republiky, případně jestli náhodou nejsou materiály rozděleny a uloženy na více místech. Při zaměření se na domácí půdu přichází v úvahu coby relevantní instituce vedle Národního archivu také Literární archiv Památníku národního písemnictví, Archiv bezpečnostních složek, Náprstkovo muzeum, Archiv Českého rozhlasu, knihovna exilové a samizdatové literatury Libri Prohibiti, Československé dokumentační středisko v Národním muzeu, archiv náležící k Centru pro československá exilová studia na Univerzitě Palackého v Olomouci nebo stagnující Muzeum českého a československého exilu v Brně. Zajímavé střípky nabízí Archiv Kanceláře prezidenta republiky, archiv ČSSD v Lidovém domě a pochopitelně městské a okresní archivy. Vzhledem k rozličnému charakteru zmíněných institucí pochopitelně chybí přehledný tištěný soupis všech dostupných fondů. Netřeba dodávat, že do náročného úkolu zmapovat vše české v zahraničních archivech, byť alespoň v těch oficiálních a pouze v zemích s tradičně silnou krajanskou komunitou, se rovněž dosud nikdo nepustil. Za vzor hodný následování necht' poslouží Miloslav Rechcigl jr., David Z. Chroust, Paul M. Nemecek a další, vytrvale působící v tomto směru ve Spojených státech amerických. Především prvně jmenovaný se podepsal pod několika téměř nezbytnými pomůckami, jež poukazují na zajímavé čechoamerické archiválie, pamětihodnosti, monumenty a budovy napříč státy Unie.¹ Potěšující zprávou je, že podobný soupis svých sbírek vydal v roce 2015 alespoň Národní archiv, instituce v českých podmínkách patrně nejpovolanější.

1 Rechcigl jr., Miloslav: *Czechoslovak American Archivalia. US-Based Archival Material Relating to Emigrés and Exiles from the Territory of the Former Czechoslovakia and Relevant Holdings Bearing on their Ancestral Land. A Tentative Listing*. Rockville 2000; *Czech-American Historic Sites, Monuments, and Memorials*. Olomouc – Ostrava 2004.

Autorkou záslužné práce je archivářka 6. oddělení Mgr. Zora Machková, která se již delší dobu věnuje krajaňské a exilové problematice. V uplynulých třech letech například pomáhala zabezpečit a uspořádat cenné archiválie patřící Sokolu New York a Bohemian Benevolent and Literary Association v České národní budově na Manhattanu.² Jak sama uvádí v předmluvě, inspirovala se počinem Stanislava Šislera (1938–1996), dlouholetého pracovníka Etnologického ústavu AV, který před bezmála třiceti lety publikoval přehled materiálů k českému vystěholectví mezi lety 1848–1938.³ Machková měla ambici pokrýt následující období, tedy od Mnichovské smlouvy a německé okupace přes druhou světovou válku, únorový puč, normalizaci až po pád železné opony, a vlastně i málo probádanou kapitolu zahraničních Čechů po roce 1989 až do dnešních dní. Její kniha *Český exil, emigrace a krajané. Přehled archivních pramenů z let 1939–2014 uložených v Národním archivu* je ideální příručkou.

V I. oddíle knihy následuje po stručném vysvětlení cílů, terminologie, značení a vnitřního uspořádání textu teoretický úvod z pera PhDr. Stanislava Broučka, CSc., předního českého odborníka na krajanu ve světě. Dotýká se dostupnosti pramenů, jejich kategorizace dle místa a způsobu uchovávání a dle chronologického řazení od vystěholectví v 19. století až po migraci za prací v posledních dekadách, a v neposlední řadě předkládá užitečný návod, na základě vlastních bohatých zkušeností s pátráním po krajaňských sbírkách, jak tyto raritní materiály neefektivněji nacházet, uchovávat v zahraničí, případně převážet do České republiky a zpřístupňovat badatelské veřejnosti.

II. oddíl knihy nabízí abecední výčet sedmasedmdesáti relevantních archivních fondů, vždy s průvodním textem, přibližujícím činnost a význam institucí, respektive život a dílo v případě jednotlivců. Historikům specializujícím se kupříkladu na válečný protinacistický exil se otevírá unikátní možnost na několika stranách zjistit, co nabízejí fondy ministerstev exilové vlády ve Velké Británii a dalších subjektů Prozatímního státního zřízení.⁴ Fond Ministerstvo vnitra – Londýn (č. 828) odkrývá detaily z komunikace mezi tímto úřadem v čele s Jurajem Slávikem a desítkami československých spolků, organizací, klubů, center, ústavů, redakcí, sdružení a svazů, rozestých

2 Zprávy z badatelských cest Mgr. Machkové do New Yorku: Rok 2013 <http://www.nacr.cz/Z-Files/sc/2013/sc-2013-16.pdf>, rok 2014 <http://www.nacr.cz/Z-Files/sc/2014/sc-2014-38.pdf>, rok 2015 <http://www.nacr.cz/Z-Files/sc/2015/sc-2015-16.pdf>.

3 Šisler, Stanislav: Přehled archivních pramenů k problematice vystěholectví z českých zemí v letech 1848–1938, uložených ve Státním ústředním archivu. Češi v cizině 2, 1987, s. 281–334.

4 Pod pojmem Prozatímní státní zřízení chápeme specifické institucionálně-politické uspořádání československého exilu v letech 1939–1945, v období faktické okupace Čech a Moravy Německem a samostatné existence satelitního Slovenského štátu. Exulantské kruhy okolo prezidenta Edvarda Beneše vytvořily síť kvazi institucí, vyjadřujících kontinuitu československé státnosti v podmínkách jejího zpochybnění Mnichovskou dohodou. Usnesení o zřízení Prozatímního státního zřízení ČSR na britských ostrovech bylo přijato 9. července 1940 v Londýně. Vystaly tři zásadní úkoly. Dosáhnout u západních spojenců oficiálního uznání československých orgánů v zahraničí, koordinovat domácí a zahraniční složky protinacistického odboje a konečně formulovat politické uspořádání v poválečném Československu. Prozatímní státní zřízení ČSR přestalo existovat 4. května 1945 v Košicích, když ze zástupců londýnského a moskevského odboje vznikla první vláda Národní fronty.

od Kanady po Írán. Rozšíří-li badatelé zájem navíc o exilové ministerstvo sociální péče (č. 1007), naleznou detailní přehledy o komunitách československých občanů, které válečná vřava roznesla za často dramatických okolností do Japonska, Karibiku, Indického oceánu, Austrálie.

Stejně objevné mohou být dokumenty ke krajauské agendě Komunistické strany Československa nebo institucí, pro něž byl styk se zahraničními Čechy každodenním chlebem (Sokol, Orel, Československý ústav zahraniční, Ústřední matice školská). Individuální fondy představují pestrou škálu osobností z řad politiků, diplomatů, novinářů, kteří buď během druhé světové války anebo po komunistickém puči v únoru 1948 (a v některých případech obojí) zvolili odchod za hranice. Prameny z těchto fondů tvoří směs pracovní i soukromé korespondence, vzpomínek, dílčích zpráv a poznatků, oficiálních spisů a tiskovin, které dohromady přibližují onu dobu, tehdy aktuální témata a problémy, atmosféru uvnitř exilové a krajauské veřejnosti i celospolečenské klima v cílových zemích. Zároveň mají u fondů Richarda Glazara (č. 1470), Miloše Knorra (č. 1762) a Miloslava Koháka (č. 635) přesah do éry demokratického Československa/České republiky a nastavují nepřijemné zrcadlo, jak se navrátilivší exulanti dívali na polistopadový vývoj u nás a které jeho aspekty hodnotili kriticky.

S povděkem lze kvitovat skutečnost, že se nejedná o zapomenuté fondy, zapadlé kdesi hluboko v útrobach depozitářů, ale o archiválie, s nimiž se intenzivně pracuje. Za příklad nechť poslouží pozůstalost Huberta Ripky (č. 1419), uvedená v knize hned na prvním místě. Jen pár let nazpět se její část nacházela v archivu Ústavu soudobých dějin AV ČR, kde napomohla vzniku několika významných studií.⁵ V současné době už je ve správě Národního archivu, kde byla doplněna o další Ripkovy materiály a probíhá její digitalizace.

Ve III. oddíle na samotném konci knihy čtenář narazí na abecedně řazený seznam více jak osmi desítek archivních fondů s časovým rozmezím a číslem, uložených v Národním archivu, které však dosud nebyly zpracovány. Pakliže některým fondům chybí i prozatímní inventární seznamy, hodil by se alespoň stručný popis, několik slov o charakteru obsažených archiválií, potažmo i přímo jméno pověřeného správce pro další kontakt.⁶ Něco je k nalezení na portále www.badatelna.eu, avšak absence uvedených informací v knize poněkud překvapí.

Závěrem je třeba ocenit mravenčí práci autorky a úspěšnou snahu o vytvoření pochopitelného, jasně strukturovaného přehledu pramenů, čekajících na návštěvní-

5 Mezi jinými Goněč, Vladimír: Jak se vymanit z komunismu a co po komunismu. Iniciativy pod koordinací Huberta Ripky v padesátých letech. Brno 2010; Loubet del Bayle, Zuzana: Hubert Ripka (1895–1958): „sovětofil“ nebo „západofil“? Osud politika, který se stal obětí československého boje za svobodu a demokracii. *Paginae historiae* 19, 2011, s. 116–157; Paleček, Pavel: Protikomunistická propaganda ve studené válce. Výbor pro svobodnou Evropu a exil. Brno 2010 (dosud nepublikovaná disertační práce).

6 Také autor tohoto textu se pokusil v uplynulých letech představit některé zajímavé fondy formou krátkých zpráv publikovaných v Archivním časopisu, aby zvýšil povědomí o nich mezi odbornou veřejností: Nekola, Martin: Zpráva o pozůstalosti Oty Hory. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 53–66; týž: Zpráva o fondu Františka Klátily. *AČ* 63, 2013, s. 375–383; týž: Zpráva o fondu Jožky Pejskara. *AČ* 64, 2014, s. 298–307.

ky v moderní badatelně Národního archivu na pražském Chodovci. Kniha je tolik potřebným vodítkem a lákadlem k dalšímu výzkumu, přičemž lze jen doufat, že dějiny krajanů a exilu jakožto nedílné, ale neustále upozadované a přehlížené součásti našich národních dějin, se v mnohem širší míře ocitnou v hledáčku nastupující generace badatelů.

Martin Nekola

Machková, Zora: Český exil, emigrace a krajané: přehled archivních pramenů z let 1939–2014 uložených v Národním archivu, Národní archiv. Praha 2015, 243 s.

DENÍČEK SPOJAŘKY JIŘINY ŠVERMOVÉ-KOPOLDOVÉ

Do rukou čtenářů se dostává ojedinělá knížka válečných vzpomínek radistky RNDr. Jiřiny Švermové-Kopoldové, CSc. (1923–2009), dcery komunistických funkcionářů Jana Švermy (1901–1944) a Marie Švábové-Švermové (1902–1992). Autorka prostřednictvím deníkových záznamů (psaných do vojenských kalendářů) mapuje časově sevřený úsek ze svého života, související s jejím působením v československé vojenské jednotce v SSSR a s postupným osvobozováním Československa v letech 1943–1945. Vydání zmíněné publikace má především dvojitý význam. Laickému čtenáři přináší poučení o událostech let 1943–1945 optikou aktivní účastnice osvobozovacích bojů. Druhý význam této publikace – historiografický – je patrně podstatnější, neboť se dotýká vlastního odborného výzkumu a zpracování tohoto problematického období československých dějin a to zpřístupněním dochovaných archiválií z pojednávaného období (v tomto případě autentických informací z deníků přímé účastnice bojů), které jsou uloženy v Národním archivu.¹ Význam a kvalita předkládané publikace je zaručena i osobou editorky Aleny Vitákové. Ta je mimo jiné autorkou diplomové práce *Ženy v řadách prvního československého samostatného polního praporu: vznik jednotky v Buzuluku a první bojové nasazení u Sokolova*, obhájené na Historickém ústavu FF MU v Brně v roce 2007. Danému tématu se tedy věnuje v dlouhodobém časovém horizontu.

Publikace je účelně rozdělena do tří hlavních kapitol. První dvě kapitoly lze považovat za vstupní editorský oddíl, pojednávající o důvodech a způsobu zpřístupnění avizovaných deníkových záznamů a shrnující zásadní podněty, které vedly k rozhodnutí editorky zpřístupnit tyto záznamy v edičním formátu čtenáři.² Jednoznačným pozitivem a přínosem je informační a myšlenkový obsah záznamů, obohacující naše stávající povědomí o osvobozovacích bojích a poválečné situaci v době od 1. října 1943 do 17. května 1945 a v dané chvíli i určitá naléhavost deníkových záznamů pro soudobou společnost, sledující vývoj aktuální válečné situace. Jak je uvedeno v první kapitole, autorka válečných záznamů „vytvářela psané komentáře k událostem prakticky „v přímém přenosu“, čímž nám zanechala zcela jedinečné zachycení běhu dějin v té podobě, v jaké se dostávaly k vojákům...“.³ V této kapitole rovněž nechybí stručný životopis Jiřiny Švermové-Kopoldové, sestavený

1 Národní archiv, fond Švermovi a Kopoldovi, kart. 38.

2 Švermová-Kopoldová, Jiřina: *Deníček spojařky*. Praha 2015, s. 7–41, 43–45.

3 Tamtéž, s. 9.

ponejvíce z archivních pramenů.⁴ Tato kapitola vyniká též pečlivým komentováním obsahové stránky v konfrontaci s tím, co o autorce záznamů víme a jak si počínala během období svého působení v československé armádě.

Z druhé editorské kapitoly publikace je patrné, že pro zpřístupnění byl vybrán přepis původních deníkových záznamů, učiněný autorkou v roce 1996, přestože bylo editorkou zjištěno, že se od původních deníkových záznamů mírně výkladově liší. Důvodem bylo patrně rozhodnutí samotné autorky, ale také editorčino zjištění, že původní zápisky učiněné tužkou, už zčásti vybledly a staly se tak místy nečitelnými.⁵ Možná by bylo vhodné do poznámky pod čarou uvést, které části deníků již byly takto nečitelné. Naopak za jednoznačnou přednost lze považovat editorčino rozhodnutí do textu jazykově nezasahovat a ponechat ho pokud možno v jeho aktuální získané podobě.

Třetí kapitola je vlastním editovaným textem, ve kterém nalezneme chronologicky řazený poznámkový aparát pod čarou, jenž čtenáři vysvětluje a doplňuje informace v textu a tím usnadňuje jeho porozumění. Na text přímo navazuje obrazová část, sestavená z dobových fotografií autorky a z jejího působení v armádě a ve vědeckých institucích. Součástí publikace je též soupis využitých archivních pramenů a odborné literatury, za kterým následuje jmenný rejstřík a anglický souhrn (summary).

K publikaci bych přeci jen měla drobné připomínky. Zejména mi chybí autorizace důležité vstupní (editorské) části. Předpokládám, že její autorkou je Alena Vitáková, která deníkové záznamy k vydání připravila, ale výslovně to za textem uvedeno není. Je také škoda, že editorka nepojednala alespoň v krátkosti o dějinách osvobozovacích bojů v daném období. Patrně se tak nestalo s vědomím, že jsou čtenářům již dostatečně známy z dosud vyšlých odborných publikací na toto téma. Nicméně, alespoň v jednom případě tak přesto učinit mohla, a to v případě zmiňovaných bojů o Dukelský průsmyk v září a říjnu roku 1944, pokud jsou podle názoru editorky právě k těmto bojům záznamy J. Švermové-Kopoldové klíčové.⁶

Samotná specifická válečných memoárů je neoddiskutovatelná. V publikaci je zmíněna zejména odlišnost memoárů žen – veteránek druhé světové války, které se v mnoha ohledech liší od klasických mužských memoárů.⁷ Z editovaného textu pro mě však nevyplývá impuls, který by svědčil pro genderové odlišení vojenského výzkumu, a to i přes zmíněné diferenciaci. To, že se autorka věnovala místy osudům žen v armádě, bylo dáno také tím, že působila jako radistka v jednotce, která byla převážně tvořena ženami. Soupisu archivních pramenů a použité odborné literatury v závěru publikace by jistě náležela správná (normovaná) citace internetových zdrojů. Pouhé uvedení zdrojové webové stránky, odkud byla čerpána nějaká (čte-

4 Podrobněji tamtéž, s. 15–41.

5 Tamtéž, s. 43.

6 Podrobněji tamtéž, s. 30–33.

7 Tamtéž, s. 7.

náři ovšem blíže neznámá) informace, je v tomto ohledu nutné považovat za neúplnou citaci. Pro úplnost by soupis využitých archivních pramenů a odborné literatury mohl doplňovat také soupis použitých zkratek, který by čtenáři zjednodušil případnou orientaci v textu. Na druhé straně užívané rusismy Jiřinou Švermovou-Kopoldovou se editorka pokusila průběžně vysvětlit nebo pro ně najít adekvátní analogii v češtině, kterou uvádí v příslušné poznámce k textu pod čarou.

Publikaci lze i přes výše uvedené drobné výhrady hodnotit jako významný počín k poznání autentického vojenského života v závěru druhé světové války a současně jako významný příspěvek k poznání ženské účasti v ní. Právě představený archivní pramen (válečné deníky) může publikaci zajistit nadčasovost a její stálou využitelnost do budoucna. Každý přepis a zpřístupnění archivního pramene lze navíc v určitém ohledu považovat za důležitou pobídku směrem k historiografii, která by se jimi měla následně zabývat a jejich využitím přispět k jejich interpretačnímu zhodnocení a k zařazení do výkladového kontextu české a československé historiografie, v tomto případě pro oblast soudobých dějin.

Lucie Rajlová

Švermová-Kopoldová, Jiřina: Deníček spojařky, ed. Alena Vitáková, Národní archiv. Praha 2015, 191 s.

EDICE VZÁJEMNÉ KORESPONDENCE BEDŘICHA PACÁKA A ANTONÍNA REZKA

Jako šestý svazek úspěšně se rozvíjející ediční řady EGO připravované Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, v. v. i., v Nakladatelství Lidové noviny byla vydána vzájemná korespondence mezi poslancem a později předsedou mladočeského poslaneckého klubu na říšské radě Bedřichem Pacákem (1846–1914) a historikem a vysokým státním úředníkem, sekčním šéfem ministerstva kultu a vyučováním ve Vídni a v letech 1900–1903 českým ministrem krajanem ve vládě Ernsta von Koerber Antonínem Rezkem (1853–1909). Poprvé je tak v rámci této ediční řady připravena edice pramene z období před rokem 1918 a dlužno poznamenat hned na začátku, že se jedná o mimořádně šťastné rozhodnutí. Je až s podivem, že politická korespondence ze závěrečného období monarchie, byť je dochována v řadě rozsáhlých a poměrně jednoduše přístupných souborů, se netěší přílišnému zájmu badatelů, natož pak editorů. V tomto případě však dochází k téměř ideální symbióze. Editor – pracovník Masarykova ústavu a Archivu AV ČR Martin Klečacký se věnuje období počátku 20. století delší dobu a samotná edice je vlastně jakýmsi vedlejším produktem jeho disertační práce Český ministr krajan v předlitavské vládě obhájené nedávno na Ústavu českých dějin FF UK. Martin Klečacký má kromě mimořádného přehledu o reáliích daného období zároveň potřebné vlastnosti pro ediční práci, ke kterým patří především přesnost, smysl pro detail, ale také patřičná pokora.

Rozsáhlá heuristika pro základní téma analýzy úřadu ministra krajana a postžení činnosti, akčního radiu, ale i kontaktů a zázemí jednotlivých ministrů, vedla Martina Klečackého nejen do příslušných fondů úředního charakteru, ale i do řady osobních fondů uchovávaných v různých institucích. Šťastnou shodou okolností obsahují tyto fondy rozsáhlé soubory vzájemné korespondence jednotlivých politických osobností, které mají v tomto období naštěstí značnou informační hodnotu. Ta je umocněna rovněž potřebou intenzivní komunikace mezi vídeňským úředníkem a pražským (českým) politickým prostředím.

Edice obsahuje celkem 425 dokumentů z let 1896–1906, z toho 228 dokumentů, jejichž autorem je Bedřich Pacák a 197 dokumentů s autorstvím Antonína Rezka. Jejich originály se z větší části nacházejí v osobních archivech obou protagonistů v Archivu Národního muzea (B. Pacák), resp. Literárním archivu Památníku národního písemnictví (A. Rezek). Editor postupuje podle přehledně deklarovaných zásad vycházejících z platných edičních pravidel (podrobně prezentovány na s. 19–24), edice je doprovázena hutnou úvodní studií, fotografickou přílohou, seznamem dokumentů a osobním identifikačním rejstříkem.

Počátky písemných kontaktů obou protagonistů spadají do roku 1896, kdy Antonín Rezek zahájil svou úřednickou kariéru na ministerstvu kultu a vyučování. Poslanec Bedřich Pacák jej doslova zásoboval žádostmi o různé intervence ve svém volebním obvodu v Kutné Hoře (např. v otázkách kutnohorské realky a dalších škol, rekonstrukce Vlašského dvora nebo v různých personálních záležitostech). Již na této, většinou stručné a věcné korespondenci, je zřetelné chápání úkolů obou politiků, Bedřich Pacák intervenoval a Antonín Rezek, chápaný zcela jednoznačně jako exponent „české politiky“ na vlivném místě konal nebo se o to alespoň pokoušel.

Tento způsob vzájemné komunikace v podstatě přetrvával po celé období vzájemných kontaktů. Kvalitativně se však změnil v roce 1900, kdy se stal Rezek ministrem krajanem v předlitavské vládě. Rezkovo jmenování českým ministrem krajanem bylo velkým vítězstvím české politiky („státní úředník Rezek se stal císařským ministrem, český vlastenec Rezek byl jmenován českým ministrem krajanem“, s. 8). Jeho „úkoly“ směrem k české politické reprezentaci zůstaly stejné, jeho možnosti se jistě zvýšily. Očekávání, která od Rezka česká politická reprezentace měla, mu naznačil její předák Pacák již v gratulaci ke jmenování.¹

V souvislosti s Rezkovým jmenováním se pochopitelně zintenzivňuje vzájemný kontakt, jednotlivé dopisy jsou mnohem delší a kromě praktických záležitostí (opět většinou personálního charakteru) dokumentují řadu obecnějších problémů. K těm základním patří složité postavení Körberovy vlády a její snahy o řešení nejpalcivějšího problému, totiž otázky úředního jazyka. Jednotlivé dopisy dávají nahlédnout do zákulisí jak české stranické politiky, tak řešení tohoto problému na ústřední úrovni. Antonín Rezek se zde ocitl v nezáviděníhodné situaci, kdy musel na jedné straně hájit vládní politiku, na druhé straně se pokoušel prosazovat požadavky české politické reprezentace. Vyvažovat tyto oba póly se mu dařilo většinou mimořádně elegantně a byl-li přesvědčen o oprávněnosti takového postupu, pokoušel se usměrňovat i českou praktickou politiku.²

Dalším významným zjištěním, které korespondence nabízí, je možnost nahlédnutí do činnosti samotného úřadu ministra krajana. Jednotlivé dopisy poskytují detailní informace o jeho způsobu práce a v tomto směru jde o vynikající pramen ke správním dějinám, který úspěšně využil sám editor v citované disertační práci.³

1 „...Vím pevně, že české věci jsou v dobrých rukou, a ať se děje, co chce, Vy že poctivě hájit budete naše zájmy,“ Pacák Rezkovi, 21. 1. 1900, č. 52.

2 Např. „Já vím, co vím a co vidím. Nemyslete, že jsem pesimistou a že vidím snad již konec a pád českého národa – to ne, předrží se to. Pro mne jest jen otázkou, je-li neustálé rozčilování a stálý boj pro zdravý vývoj českého národa lepší než klidná rozvaha a počítání s danými poměry, které sice mnohemu z nás a mně též se nelíbí, ale kteréž jsou tu a s nimiž nepočítati jest velkou chybou,“ Rezek Pacákovi, 28. 11. 1900, č. 84, nebo „Takovéto věci dozví se přece císař a vidíte z toho, že předčasné hlásání obstrukce nejenom nám činí nepřátele, nýbrž přivádí i Vás osobně do nevýhody pro příští jednání,“ Rezek Pacákovi, 28. 8. 1902, č. 175.

3 „V podstatě z ničeho vyrostl během tří let úřad, jemuž Rezek vtiskl tvář českého zastoupení, „konzula“ českých zájmů uvnitř předlitavské ministerské rady,“ s. 8.

Neméně významný je pak význam korespondence pro samotné biografie obou mužů. Antonínu Rezkovi je v posledních letech v tomto směru věnována poměrně intenzivní pozornost,⁴ Bedřich Pacák na svého životopisce teprve čeká. Korespondence přes svou po celé období převažující věcnou podstatu prozrazuje i mnohé z povahy a politických názorů obou mužů. U Antonína Rezka lze obdivovat nejen jeho široký rozhled, rychlou orientaci a talent pro praktickou politiku,⁵ ale i jeho přímost, zásadovost i rozhodnost ve chvíli, kdy cítil, že již nemohl ve vládě hájit to, co si předsevzal.⁶ Rovněž u Bedřicha Pacáka je možné dokladovat jeho konciliantnost a schopnost vykonávat praktickou politiku. Tyto vlastnosti byly o několik let později oceněny, v letech 1906–1907 zastával sám Pacák úřad českého ministra krajana.

Vydaný soubor korespondence dvou vrcholných představitelů české politiky počátku 20. století působí pozitivně i v tom smyslu, že oba velmi dobře dělali „svou práci“ a snažili se maximálně využít svěřeného politického mandátu.

Jan Kahuda

Klečáček, Martin (ed.): Český „konzul“ ve Vídni. Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeským politikem Bedřichem Pacákem, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i. – Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2014, 378 s. (EGO. Paměti, deníky, korespondence, sv. 6)

-
- 4 Viz Jiroušek, Bohumil: Antonín Rezek. České Budějovice 2002; Kučera, Martin: K politické činnosti historika Antonína Rezka. Východočeské listy historické 11–12, 1997, s. 11–33.
- 5 „Já nemohu dělat politiku jen na jednu stranu. Já musím hledět na strany tři: dolů k lidu, nahoru ke Koruně a ke klubu... Vy můžete dělat politiku jen nahoru, já bych ji také rád dělal, kdybych mohl, ale to nejde,“ Rezek Pacákovi, 6. 9. 1902, č. 223.
- 6 „Jdu proto, co jsem Vám ústně řekl. Ztratil jsem pro svou osobu víru, že mezi kabinetem Koerberovým a Čechy je možný modus vivendi, ztratil jsem víru, že se upřímně chce tolik, kolik Čechové potřebují, aby mohli dělati politiku vládě a Koruně milou,“ Rezek Pacákovi, 9. 7. 1903, č. 355.

KORESPONDENCE FRANTIŠKA JANOUCHA A JIŘÍHO PELIKÁNA JAKO PRAMEN K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉHO EXILU

František Janouch a Jiří Pelikán představují osobnosti československého posrpnového exilu, které lze řadit k těm nejvlivnějším, nejohlasnějším a svými osudy nejzajímavějším. Lecčím jsou jejich životní dráhy a osobní profily podobné – shodují se ve svém mladickém zaujetí radikálně socialistickými koncepty přeměny společnosti, v následném rozchodu se stalinskou dogmatikou, jímž však ani jeden z nich neztratil vnímavost pro sociální problémy, a nakonec i ve schopnosti etablovat se v demokratických společnostech zemí, jež se jim staly jejich druhými domovy, tedy ve Švédsku a v Itálii. Současně si uchovali silnou vazbu na rodnou zemi a pracovali usilovně v její prospěch. Oba jsou příkladem lidí, kteří byli vždy bytostně zaujati veřejnými problémy a neodbytně puzeni k jejich řešení.

František Janouch (nar. 1931) se stal mezinárodně uznávaným jaderným fyzikem a přitom pomáhal perzekvovaným v Československu, zejména podpůrnou činností své Nadace Charty 77. O málo starší Jiří Pelikán (1923–1999), někdejší předseda Mezinárodního svazu studentstva (z působení v této organizaci se znal Pelikán mj. s pozdějším předsedou Italské socialistické strany Bettinem Craxim, což nakonec bylo důležité pro jeho exilový život) a ústřední ředitel Československé televize, dokonce v zahraničí prošel novou významnou politickou kariérou, když byl na kandidátce Italské socialistické strany dvakrát zvolen do Evropského parlamentu. Poslanecký mandát vykonával po deset let (1979–1989). Od roku 1970 vydával v Římě časopis *Listy*,¹ jímž se úspěšně snažil propojovat domov s exilem. Právě *Listy* se staly jednou z platforem setkávání obou mužů, jak o tom ostatně svědčí i editovaná korespondence. František Janouch náležel k nejpilnějším autorům uvedeného periodika a Pelikán si spolupráce s ním cenil, věděl, že se na jeho autorskou erudici a pohotovost může spolehnout. V dopise ze dne 16. listopadu 1977 jej například žádá o příspěvek, který bude jistě jako vždy napsán „lehce a vtípně i věcně“, jak to Janouch dovede (s. 116 recenzované knihy). Symbolicky se Janouch a Pelikán potkali znovu v roce 1990 v radě konzultantů prezidenta Václava Havla, ovšem toto angažmá (ukončené ostatně u obou z nich hned o rok později) zřejmě ani jednomu z nich zvláštní uspokojení nepřineslo.

1 K *Listům* srv. Havlíček, Dušan: *Listy v exilu. Obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán.* Olomouc 2008.

Zájemcům o osobnost Jiřího Pelikána se dostala nedávno do rukou výborná monografie italského badatele Francesca Caccama,² mnohé zajímavé informace přinesl rovněž jeho rozhovor s novinářem Antoniem Cariotim,³ vydaný původně v italštině v roce 1998, který se přiřadil ke starším Pelikánovým vzpomínkám, publikovaným v roce 1976 v němčině.⁴ Cenným pramenem se ukázala knižně uveřejněná korespondence Jiřího Pelikána s Dušanem Havlíčkem.⁵ Již před časem se objevil rozsahem poměrně skromný, ale obsažný sborník, věnovaný Pelikánovi,⁶ který svým způsobem navázal na příspěvky o této osobnosti, otištěné ve 4. čísle Listů z roku 1999, vydaném bezprostředně po jeho úmrtí.

František Janouch je při všem, co v životě dělal a dělá, archivářem duší, člověkem obdivuhodně precizním a systematickým. Po dlouhá léta budoval svůj osobní archiv, který postupně předává Národnímu archivu. V tom se bohužel liší osud jeho archivu od osudu archivu Jiřího Pelikána, který (přes iniciativu pisatele těchto řádků i jiných) zůstal v Itálii a pro české badatele je proto obtížněji přístupný.⁷ František Janouch od roku 2007 systematicky knižně zpřístupňuje soubory své korespondence s významnými pisateli, v první řadě s představiteli českého disentu. Tak se českému čtenáři dostaly do rukou postupně edice Janouchovy korespondence s Václavem Havlem,⁸ s Františkem Krieglem (obsahující též listy Rivy Krieglové a Ady Kolmanové)⁹ a konečně s Ludvíkem Vaculíkem.¹⁰ V současnosti se chystá k vydání Janouchova korespondence s Jiřím Dienstbierem. S velkou nedočkavostí je očekáváno vydání Janouchových pamětí.

Dodejme, že zájemci mají k dispozici čtenářsky úspěšné Janouchovy texty z počátku normalizace, z let 1968–1973.¹¹ Další dvě knihy přinášejí informace o pozoruhodných osobnostech, s jejichž osudy se Janouchův život prolнул. První kniha

2 Caccamo, Francesco: Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století. Brno 2008.

3 Pelikán, Jiří – Carioti, Antonio: Jiří Pelikán - nepohodlný exulant. Rozhovor s Antoniem Cariotim. Praha 2015.

4 Pelikán, Jiří – Towarnicki, Frédéric de: Ein Frühling, der nie zu Ende geht. Erinnerungen eines Prager Kommunisten. Frankfurt a. M. 1976.

5 Psáno z Říma, psáno ze Ženevy. Výběr ze vzájemné korespondence Jiřího Pelikána a Dušana Havlíčka v letech exilu 1969 až 1989. Olomouc 2013.

6 Vančurová, Libuše (ed.): Jiří Pelikán. 1923–1999. Sborník. Praha 2003.

7 K Pelikánově archivu srv. Čelko, Vojtech – Kašpar, Josef: Jiří Pelikán a jeho osobní archivní fond v Říme. Soudobé dějiny 10, 2003, č. 1–2, s. 173–180.

8 Havel, Václav – Janouch, František: Korespondence 1978–2001. Praha 2007. Recenzi o knize jsem vydal in: *Paginae historiae* 16, 2008, s. 574–581.

9 Na smutek není čas. Korespondence mezi Františkem a Rivou Krieglovými a Františkem Janouchem a Adou Kolmanovou (1974–1979). Praha 2009.

10 Janouch, František – Vaculík, Ludvík: Korespondence. Praha 2012. Recenzi o knize jsem publikoval in: A2 8, č. 20, 12. 9. 2012, s. 29.

11 Janouch, František: Ne, nestěžuji si. Malá normalizační mozaika. 3. vyd. Praha 2008. Kniha byla v češtině poprvé vydána v kolínském exilovém nakladatelství Index, existují i vydání ve švédštině (1981), ruštině (1990) a italštině (1994–1997). Recenzi o publikaci jsem uveřejnil in: *Soudobé dějiny* 15, 2008, č. 2, s. 422–423.

zprostředkovává svědectví dokumentů o udělení Nobelovy ceny za literaturu v roce 1984 Jaroslavu Seifertovi,¹² na němž měl jaderný fyzik svůj neodmyslitelný podíl, druhá pak dokumentuje Janouchovy styky s akademikem Andrejem Sacharovem.¹³ Je dokladem Janouchovy osobní grácie či pro něho samozřejmé slušnosti, že se vydáním dalších publikací postaral o uchování povědomí o svém otci Františku Janouchovi¹⁴ a tchánovi Arnoštu Kolmanovi.¹⁵ Musím ještě zmínit, že František Janouch se zasloužil o vydání paměti ministra zahraničních věcí z doby pražského jara 1968 Jiřího Hájka.¹⁶

Dopisy Františka Janoucha a Jiřího Pelikána z let 1974–1993 (s těžištěm v letech 1976–1980) přináší řadu cenných informací o časopisu *Listy*, ale i o dalších exilových periodikách a nakladatelstvích či o jednotlivých publikačních a mediálních projektech. Nešlo jen o programové a koncepční otázky, ale i o problémy navýsost praktické, technického či finančního rázu. Oba navíc sledovali dění ve vlasti, osudy lidí, kteří se vzepřeli moci či byli postiženi represemi, zprostředkovávali publikaci jejich textů na Západě, vyjednávali o možnosti studia jejich dětí, které jim bylo ve vlasti odpíráno, snažili se připravovat podmínky pro ty, kteří se rozhodli emigrovat (dojemná je např. jejich péče o Janu Neumannovou) atd. A při tom se rodil postupně bezprecedentní projekt finanční podpory, organizovaný Nadací Charty 77. Jeho duší byl František Janouch, především on jej dokázal svou vytrvalou houževnatostí rozvinout do nebývalých rozměrů a vtisknout mu svou představu – podpora byla realizována na přísně legalistickém základě, a byla proto ze strany státních orgánů těžko napadnutelná. V polemice s Janem Kavanem Janouch Pelikánovi dne 12. října 1980 napsal: „*Není dobré míchat ilegalistiku s humanitární pomocí [...]. Přijetí myšlenky posílání peněz do ČSSR přes ilegální kanály [by] znamenalo nakonec přijetí teze MV ČSSR, že děláme něco nedovoleného.*“ (s. 176)

Oba si brzy po příchodu na Západ uvědomili, že k veřejnému angažmá musí mít především pevně osobní a profesní zázemí, že nemohou žít z minulých zásluh. „*Ač mám sám vodu po krk, mám trochu obavy o Tvou budoucnost a myslím, že bys tomu měl věnovat přednostní pozornost. Praha by totiž ráda viděla, že my zde budeme nezaměstnaní [...]. Takže si pěstuj styky ve vědeckém prostředí a uč se švédsky, rozhodnul-li ses tam zůstat, a snaž si vybudovat pevnou finanční a existenční základnu a také profesionální renomé. Naše činnost venku se zřejmě protáhne a v budoucnu budem moci počítat ne už s minulými funkcemi, ale současnou naší úrovní,*“ psal Ja-

12 Týž (ed.): Šel básník chudě do světa. Nobelova cena pro Jaroslava Seiferta. Praha 1995.

13 Týž (ed.): Případ Andrej Sacharov. Korespondence, kontakty a setkání s akademikem Sacharovem. Brno 1994.

14 Týž (ed.): Sám ďábel by se rděl. Otcovy dopisy z nacistických koncentráků. Praha 2003.

15 Kolman, Arnošt: Zaslíbená generace. Paměti starého bolševika. Ed. František Janouch a Ada Kolmanová. Brno 2005. Janouch, František – Kolman, Arnošt: Jak jste tak mohli žít? Dialog generací. Praha 2011. Recenzi na prvně uvedenou knihu jsem uveřejnil in: Český časopis historický 104, 2006, č. 1, s. 184–186.

16 Hájek, Jiří: Paměti. Praha 1997.

nouchovi prozíravě Pelikán v dopise z 27. května 1976 (s. 51–52). Zdaleka ne každý z poučkových a posrpnových emigrantů se dokázal vypořádat s realitou života v cizině. Janouch a Pelikán platili za zajištění vlastní existence a za pomoc jiným lidem únavou a vyčerpáním, jimž se dalo čelit často jen humorem: „*Ale co - jsme mladí [...], máme elán a jaderné zdroje energie zamontované místo vnitřnosti,*“ psal první druhému na podzim 1976 (s. 80).

Korespondence mezi Františkem Janouchem a Jiřím Pelikánem otevírá průzory do světa československého exilu, v němž bylo někdy obtížné udržet potřebný konsensus. Objevují se občasné třecí plochy obou mužů s Pavlem Tigridem, Janem Kavanem, Milanem Horáčkem, Ludkem Pachmanem či Otou Filipem. Příčiny kontroverzí a nedorozumění byly rozličné, střetávaly se osobní ambice i rozdílné názory. Do komunity se snažila infiltrovat své lidi Státní bezpečnost. Objevovaly se i spory mezi exulanty a lidmi, kteří zůstali ve vlasti. Příkladem může být kritické přijetí Mlynářovy knihy Mráz přichází z Kremlu a dalších jeho textů a aktivit Františkem Krieglem (srv. s. 136 a 152). Exulanti se museli vyrovnat s reálnou situací levice v západoevropských zemích, velmi křehké (či spíše odtazižené) byly jejich vztahy s komunisty na Západě, jakkoli někteří (budoucí eurokomunisté) byli kritičtí k politice Kremlu.

Velice zajímavé jsou informace o kontaktech s čínskými diplomaty a o pozdějších cestách do Číny.¹⁷ Pelikán ve stycích s Číňany opět zužitkoval své kontakty z Mezinárodního svazu studentstva – k jeho tehdejšímu přítelům patřil například i pozdější generální tajemník ÚV Komunistické strany Číny Chu Jao-pang (k němu viz s. 138 a 143–144). Přes dílčí úspěchy si Pelikán uvědomoval limity možné spolupráce: „*My jsme holt nepohodlní spojenci a myslím, že jimi musíme zůstat. Buď nás pochopí v podstatě, jako my se snažíme pochopit je, nebo chtějí slepou poslušnost a na to my nejsme,*“ psal Pelikán Janouchovi 28. srpna 1976 (s. 63). Cenný je rovněž pohled na ruskou emigraci, jehož součástí jsou například i kritické zmínky o Natalii Gorbaněvské¹⁸ a jejím působení v ruském exilovém časopise Kontinent (srv. s. 56–57 a 59–61). Objevuje se i ironie, vycházející ze životní zkušenosti: „Oni mají to mesiášství Rusové v krvi, ať už se projevuje ve vedoucí úloze strany nebo církve nebo čehokoliv,“ psal Pelikán Janouchovi v již zmíněném dopise ze dne 28. srpna 1976 (s. 61).

Knihy je vybavena úvodní studií editora Petra Orsága a vzpomínkou, kterou napsal v roce 1992 k Pelikánově sedmdesátce František Janouch. Edice vzájemné korespondence je doplněna souborem dalších dokumentů (korespondence s dalšími osobami, články Františka Janoucha v Listech a jiné dokumenty, mající vztah k editované korespondenci). Užžitnou hodnotu knihy zvyšuje jmenný rejstřík, obrazová příloha a ediční poznámka. Edice nesplňuje patrně všechny požadavky na vědeckou

17 Odkazují na zajímavou publikaci Janouch, František: *Neretušované pohlednice z Číny*. Köln 1980.

18 Natalie Gorbaněvská patřila ke skupince osob, která 25. 8. 1968 protestovala na Rudém náměstí v Moskvě proti invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa. V roce 1975 emigrovala a usadila se v Paříži.

edici novodobých dokumentů,¹⁹ lze ovšem říci, že editor zvolil účelnou a čtenářsky vlnivou formu zpracování. Z údajů o editovaných dopisech a dalších dokumentech postrádám citelně jen informaci o místě jejich uložení a dále informaci o tom, zda se dochovaly četné přílohy, zmiňované v dopisech. Poznámkový aparát je úsporný, soustřeďuje se především na informace, vízíci se k oběma pisatelům. Tak se čtenář například nedoví, proč se v dopise z 3. září 1976 Jiří Pelikán zmiňuje o tom, že Maova manželka je velmi neoblíbená (s. 65). Pelikán tím předjímal pád Ťiang Čching, čtvrté choti Velkého kormidelníka a mocné členky politbyra, a nástup pragmatiků blízkých Teng Siao-pchingovi.

Vydání korespondence Františka Janoucha a Jiřího Pelikána lze jednoznačně přivítat. Představuje cenný pramen k poznání československého exilu. Po knize jistě sáhnou především historikové a politologové, ale i další specialisté, jako například sinologové. Svazek korespondence zapadá do projektu edičních aktivit profesora Františka Janoucha, který svými výstupy budí úctu a uznání.

Jiří Křestan

Janouch, František – Pelikán, Jiří: Korespondence. Editor: Petr Orság, Novela bohemika. Praha 2015, 372 s., ediční řada: Dokument, sv. 3.

19 Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002.

ATENTÁT NA REINHARDA HEYDRICHA A DRUHÉ STANNÉ PRÁVO NA ÚZEMÍ TZV. PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Na stránkách *Paginae historiae* (21/2013 č. 2) jsem měla možnost hodnotit biografii o Reinhardu Heydrichovi od německého historika Roberta Gerwartha. Jsem velmi ráda, že se na tomto místě mohu dnes zabývat rozsáhlou edicí historických dokumentů k atentátu na R. Heydricha a ke druhému stannému právu v Protektorátu Čechy a Morava, která je dílem kolegy z Archivu hl. m. Prahy Mgr. Vojtěcha Šustka, Ph.D. Z plánované edice vyšly první dva svazky, a to v roce 2012 a 2014, přičemž svazek třetí je v současné chvíli zřejmě těsně před vydáním.

Záměrem editora je publikovat v komentované edici více než 500 německojazyčných dokumentů vztahujících se k atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a k období druhého stanného práva na území Protektorátu Čechy a Morava (27. 5. až 3. 7. 1942). V. Šustek se rozhodl opatřit každý editovaný dokument doslovným českým překladem zejména z toho důvodu, aby mohla být edice používána i laickou veřejností. Obsahově se neomezuje jen na dokumenty týkající se samotné akce parašutistů proti Heydrichovi, jak tomu bylo u většiny dosavadní literatury, ale větší část dokumentů je naopak věnována politickým a psychologickým opatřením německé okupační správy, represím nejen vůči aktivním účastníkům odboje, ale i Čechům, kteří s ním neměli nic společného. Se zvláštním přístupem provedl autor výběr dokumentů k rafinované nátlakové propagandě v protektorátu, která sehrála rozhodující roli při dopadení útočníků.

Edice je rozdělena podle obsahu a typu dokumentů do sedmi částí a ty do čtyř svazků, uvnitř každé části jsou pak dokumenty utříděny podle věcné souvislosti, a pokud to bylo možné, zároveň i chronologicky.

Do prvního svazku autor umístil také historický úvod k publikovaným dokumentům zaměřený na politickou a policejní správu v protektorátu, se zvláštním zřetelem na organizační strukturu německého potlačovacího aparátu, na jejímž vrcholu stál státní tajemník u říšského protektora, pozdější německý státní ministr, Karl Hermann Frank jako vyšší velitel SS a policie pro Čechy a Moravu. Právě pod jeho vedením patřily k Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚRP) úřadovny velitele pořádkové policie (orpo) a velitele bezpečnostní policie (sipo) a bezpečnostní služby (SD), u jejichž označení se oficiálně užíval dovětek „u říšského protektora“. V kompetenci velitele pořádkové policie (BdO) byl říšský dohled nad protektorátní uniformovanou policií, tedy zejména nad německou ochrannou policií a četnictvem, a dále záležitosti protiletectvé ochrany a Technické nouzové

pomoci, veliteli bezpečnostní policie a SD (BdS) příslušel říšský dohled nad protektorátní neuniformovanou policií, tedy německou tajnou státní policií (gestapo), kriminální policií (kripo) a SD. V textu jsou zmíněni také vedoucí představitelé jednotlivých policejních složek ve sledovaném období, BdS Horst Böhme, BdO Paul Riege, velitelé řídicích úřadoven gestapa v Praze a v Brně Hans-Ulrich Geschke a Wilhelm Noelle, velitel řídicí úřadovny německé kriminální policie v Praze Friedrich Sowa a vedoucí řídicího úseku SD v Praze Walter Jacobi. Autor popsal přehledně a výstižně organizační strukturu všech výše uvedených německých policejních složek. Samostatnou kapitolu pak věnoval třetímu pilíři německého represivního aparátu na území protektorátu - zbraním SS (Waffen-SS), původně SS-Verfügungstruppen a SS-Totenkopfverbände, podléhajícím rovněž K. H. Frankovi. Posádková velitelství SS sídlila v Praze a Brně, jejich příslušníci vykonávali mj. popravu českých vlastenců během prvního i druhého civilního výjimečného stavu. Na sklonku roku 1941 došlo ke zřízení funkce velitele zbraní SS v Čechách a na Moravě (BdW-SS). V poslední kapitole patřící do historického úvodu se uživatel edice dozví také vše podstatné o německých trestních soudech na území protektorátu. Řádná německá soudní správa zasáhla do událostí související s atentátem na R. Heydricha jen nepatrně, ve většině případů byly represivním nástrojem německé justice během druhého stanného práva tzv. stanné soudy (Standgerichte) zřizované řídicími úřadovnami gestapa v Praze a v Brně.

Za historickým úvodem následuje v prvním svazku edice rozbor dosavadní literatury k tématu a archivních pramenů. Vojtěch Šustek uvádí podrobný výčet dosud vydaných prací, počínaje publikací Heydrichiáda z roku 1964 od Čestmíra Amorta, přes literaturu faktu od Miroslava Ivanova a konče monografickými studii Jiřího Šolce z počátku 90. let minulého století, přičemž upozorňuje na četné mystifikace některých autorů přebírané dalšími českými i zahraničními historiky. Archivní prameny jsou uvedeny speciálně pro dokumenty uveřejněné v prvním svazku, ale zřejmě jsou myšleny k celé edici, protože v druhém svazku už tuto část nenajdeme. Těžištěm heuristiky je bezesporu Národní archiv se svými archivními fondy německé okupační správy v protektorátu, zejména Úřadem říšského protektora v Čechách a na Moravě, Státním tajemníkem u říšského protektora v Čechách a na Moravě a Německým státním ministerstvem pro Čechy a Moravu. Z dalších archivů jmenuje V. Šustek Archiv bezpečnostních složek a jeho fondy, především Hlavní správa vojenské kontrarozvědky a Ústředna StB po roce 1945. Jednotlivé dokumenty získal editor také ve Státním oblastním archivu v Praze či v Archivu Kanceláře prezidenta republiky. Zajímavý, pro historiky tohoto období ne však překvapivý, je výsledek rešerše provedené ve Spolkovém archivu v Berlíně, že většina nalezených dokumentů představuje jen fotokopie originálů uložených v Praze.

Podívejme se ale již k samotným dokumentům uveřejněným v prvním svazku edice, který je rozdělen na část věnovanou akci Anthropoidu a domácí rezistenci proti Heydrichovi a na část obsahující situační zprávy velitele bezpečnostní

policie a SD v protektorátu. V první části publikoval autor 114 dokumentů vztahujících se bezprostředně k bezpečnostně-preventivním, pátracím, politickým, propagandistickým i represivním opatřením, jejichž cílem bylo dopadení útočníků. Nechybí zde však ani zpráva o Heydrichově operaci v nemocnici Na Bulovce, jeho pitevní protokol, projevy soustrasti adresované Lině Heydrichové Emilem Háchou či K. H. Frankem. Z dokumentů je patrná bezradnost německé policejní správy při pátrání po Janu Kubišovi a Josefu Gabčíkovi, kterou zvrátilo až rozsáhlé udání parašutisty Karla Čurdy učiněné 16. června 1942 na pražském gestapu. Velmi zajímavé a důležité detaily přinášejí dokumenty týkající se vyplácení odměn civilnímu obyvatelstvu i protektorátním policistům a četníkům. Editor sám upozorňuje na několik významných dokumentů, které se mu nepodařilo v českých ani německých archivech nalézt, nejpřekvapivější je podle něho absence svědecké výpovědi Heydrichova řidiče a osobního strážce Johannese Kleina. Druhá, menší část prvního svazku obsahuje 23 situačních zpráv velitele bezpečnostní policie a SD u říšského protektora o velké pátrací akci prováděné od 30. května do 18. června 1942 v Praze a postupně na území celého protektorátu. Zprávy uvádějí údaje o prohledaných městech a obcích, počty zatčených a popravených osob, zabavených zbraní i tiskovin, ale též počty nasazených policistů, četníků a dalších uniformovaných mužů.

Druhý svazek přináší třetí a čtvrtou část edice, tedy situační a denní zprávy řídicího úseku SD v Praze¹ a dokumenty vztahující se k masivní propagandistické kampani zahájené hned po atentátu. Co do počtu dokumentů menší část tohoto svazku obsahuje 44 zpráv pražského řídicího úseku SD vypovídajících o náladě a celkové atmosféře v české, ale i německé společnosti v protektorátu v období druhého stanného práva, které se od 24. 6. staly součástí jeho pravidelných denních zpráv. S tímto druhem pramene, jak upozorňuje V. Šustek, je potřeba pracovat se značnou obezřetností, neboť úředníci SD mohli výběrem informací ovlivňovat rozhodování špiček okupačního režimu a zajistit si tak mj. i spokojenost se svou prací. Přesto mají situační i pravidelné zprávy SD díky předkládané faktografii nepřehlédnutelnou výpovědní hodnotu.² Do čtvrté části edice (2. část v 2. sv.) zařadil editor 106 dokumentů týkajících se německé propagandy po útoku na Heydricha. Jejím úkolem bylo domácí Čechy vyděsit a dohnat je k udání vnímaném jako záchrana před genocidou, Čechy v zahraniční, a zejména veřejnost v zemích protihitlerovské koalice, přesvědčit, že atentát je svévolnou vraždou provedenou zahraničními agendy. Tvůrcem hlavního rámce propagandistické kampaně byl vedoucí oddělení kulturní politiky ÚŘP Martin Paul Wolf a jeho nejvýznamnějším spolupracovníkem mezi

1 Autor je, podle mého názoru, nepřesně či neúplně nazývá zprávami „Bezpečnostní služby říšského vůdce SS“, správně by asi mělo být uvedeno, že se jedná o zprávy řídicího úseku bezpečnostní služby říšského vůdce SS v Praze (s výjimkou dok. III/29).

2 Denními a měsíčními zprávami SD v Praze se dlouhodobě zabýval zejména Jan Vajskebr pracující v současné době v Ústavu pro studium totalitních režimů.

českými kolaboranty ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec. V edici najdeme mj. všechny Moravcovy projevy ze sledovaného období v plném znění, dále jsou publikovány koncepty několika provolání státního prezidenta Emila Háchy, jejichž skutečnými autory ale byli podle rukopisných poznámek K. H. Frank, M. P. Wolf a E. Moravec. Propaganda sledovala několik hlavních cílů, z nichž zmiňme především požadavek na vydání atentátníků adresovaný českému národu s vyhlášenou amnestií do 18. června osmé hodiny večerní. Tomuto nátlaku nakonec Karel Čurda podlehl a jeho výpovědi na pražském gestapu vedly k dopadení parašutistů. Úspěch propagandy se tak v protektorátu na rozdíl od mezinárodní scény skutečně dostavil.

Vojtěch Šustek opatřil všechny uveřejněné dokumenty rozsáhlým poznámkovým aparátem tvořeným společnou číselnou řadou pro textové i věcné poznámky. Naprostou většinu představují poznámky věcné v podobě srovnávací a doplňující faktografie čerpané ze sekundárních archivních pramenů, přičemž již nebylo bohužel únosné odkazovat zároveň i na odbornou literaturu. V obou dosud vydaných svazcích nechybí v závěru seznam zkratk, seznam použité literatury, jmenný a místní rejstřík a první svazek obsahuje navíc užitečnou konkordanci pražských tehdejších místních názvů a jejich dnešních ekvivalentů. Velmi výstižně rozebral a zhodnotil V. Šustek dosavadní literaturu k tématu, jak jsem již zmínila výše.

V dosud vydaných dvou svazcích Šustkovy edice vidíme neuvěřitelnou mravenčí práci při dohledávání i edičním vyhodnocování téměř 300 dokumentů vztahujících se k samotnému atentátu na zastupujícího říšského protektora, ale také k celému období druhého stanného práva v protektorátu, která je dílem pouze jednoho historika. Vojtěch Šustek navíc doslovně přeložil všechny původem německé dokumenty do češtiny, což je neobvyklé, ale podle jeho slov důležité pro možnost využití edice laickou veřejností.

Mám-li uvést pár drobných připomínek k tomuto, podle mého názoru největšímu, edičnímu zpracování archivních pramenů z období Protektorátu Čechy a Morava, dovolila bych si přeházet pořadí úvodních kapitol v prvním svazku. Zdá se mi vhodnější předřadit historický úvod tomu edičnímu a zároveň teprve za oba úvody umístit obsahový rozbor dokumentů společně s jejich seznamem. Neodpustím si poznámku k uváděným citacím, které často neobsahují název archivních fondů, přestože je v edičním úvodu autor zmiňuje, a ani čísla kartonů či označení folií. Od historika, který je zároveň archivářem, bych čekala dodržení úplné citace všech dokumentů, byť budou samozřejmě o něco delší. Použité citace dokumentů z fondů Národního archivu, pro edici klíčových, jsou v autorově podání poněkud zavádějící, zbytečně připomínající jejich uložení v minulosti ve Studijním ústavu MV.³

3 Např. u dok. I/68 nikoli jen NA, sign. 109-14/53, ale správně v úplnosti NA, ÚŘP-ST, sign. 109-14/53, fol. 66–67, kart. 178.

Nyní ale již vyhlížejíme třetí svazek edice, který přinese dokumenty týkající se střetnutí gestapa s účastníky domácího odboje a členy ostatních parašutistických skupin během druhého stanného práva.⁴

Monika Sedláková

Šustek, Vojtěch (ed.): *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů, Scriptorium. Praha 2012 a 2014 (1. a 2. sv.), 1073 + 1026 s.*

4 Připravovaný poslední 4. svazek bude obsahovat dokumenty k represím proti spolupracovníkům parašutistů z řad domácího odboje, proti jejich příbuzným a dalším Čechům zavražděným v důsledku heydrichiády a v poslední sedmé části hlášení německé pořádkové policie o výsledcích razíí prováděných od 29. května do 20. června 1942.

JAKUB ŠLOUF: SPŘÍZNĚNÍ MĚNOU. GENEALOGIE PLZEŇSKÉ REVOLTY 1. ČERVNA 1953

V regionální historiografii se to nestává každým dnem a mnohdy trvá i spousta let, než k něčemu takovému vůbec dojde. Plzeňská historiografie má z tohoto pohledu v posledním období celkem štěstí: po více než desetileté odluce od vydání kolektivní monografie *Dějiny Plzně v datech* (2004) spatřil v roce 2015 světlo světa první díl kolektivních *Dějin města Plzně* a v tomto roce by měl následovat i díl druhý, což znamená historiografickou produkci tohoto charakteru vskutku nevídanou.

Rok 2016 však plzeňskou odbornou i laickou veřejnost potěšil již na svém počátku. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze vydala v ediční řadě *Fontes* dizertační práci Jakuba Šloufa s názvem *Spříznění měnou* a podtitulem *Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Její autor, pracovník Státního oblastního archivu v Praze, však není plzeňské historiografii vůbec neznámý. Naopak: jedná se o jednoho z nejpilnějších publikujících historiků posledních let, zaměřeného na období plzeňských dějin po roce 1945 a zejména právě na události června 1953, což prokázal svými četnými analytickými konferenčními či publikačními výstupy.

Recenzovaná monografie je potěšujícím překvapením hned ze dvou důvodů. Jednak se o její přípravě v Plzni příliš nevědělo (vzpomínám na společnou cestu z loňské podzimní konference v Týnci nad Sázavou do Plzně, při níž jsme s autorem hovořili o leccčem, i o Plzni v roce 1953, ale marně v paměti pátrám po zmínce o knize), jednak překonala všechna očekávání a právem aspiruje minimálně na titul západočeský historiografický bestseller roku 2016 (titul ovšem neexistující). Minimálně, protože byť se jedná „jen“ o tematiku regionu, zcela jistě jeho hranice významně překračuje, zejména v metodologickém pojetí zpracovávané problematiky.

Šloufova práce totiž nepřináší pouze detailní analýzu událostí 1. června 1953, dalších několika dnů a následků plzeňské občanské revolty v podobě justičních procesů, mimosoudních perzekucí, nuceného vysídlování atd. Průběh revolty a výše uvedené aspekty jejího zadušení jsou ostatně více či méně spolehlivě popsány v odborné literatuře, jejímuž kritickému rozboru se autor detailně věnuje v úvodní kapitole své práce (s. 12–17), zejména ve studiích plzeňského městského archiváře Adama Skály. Mnohem cennější a zajímavější jsou dle recenzentova úsudku kapitoly první poloviny publikace, v nichž hledá autor příčiny toho, co se v červnu 1953 v Plzni odehrálo.

Vlastně to napovídá již podtitul Šloufovy monografie: hledá genealogii plzeňské revolty, její genetický prapůvod. Škodovy závody, osvobození v roce 1945, výraz-

ně prozápadně (proamericky) orientované studentské hnutí, tohle v zásadě nabízí Šlouf jako vysvětlení toho, proč zrovna v Plzni k takovému razantnímu kolektivnímu protestu obyvatelstva došlo. Jednalo se o „bájně“ antikomunistické povstání, nebo „jen“ o dělnické sociální bouře větších rozměrů? A jaký měla plzeňská revolta rodokmen, co jí předcházelo v letech 1948–1953? Odpovědi na tyto otázky nejsou jednoduché, a tak se Šlouf pouští do mravenčí analýzy dění v poválečné plzeňské společnosti, mnohvrstevné, nejednotlivé, rozmanité a složité. Dává si dva hlavní cíle: kriticky zrevidovat dosavadní popis a interpretaci revolty (tj. „od Brichty až po Skálu“), ale především analyzovat typologicky odlišná protestní hnutí, která v Plzni dlouhodobě působila a která se v červnu 1953 dočasně, víceméně náhodně a tím i neplánovaně propojila.

Zajímavý je v této souvislosti především metodologický základ Šloufovy analýzy, který vychází z teorie tzv. nových sociálních hnutí. Právě to umožňuje historikům nahlédnout více pod povrch viditelných událostí, proniknout do jejich hloubky, poznat jejich stratifikační podloží, nalézt zdánlivě nedůležité detaily a nuance. Sociální protest podle těchto teorií není zdaleka „jen“ o omezení hmotných výhod jeho účastníků, ale i o emotivním vyrovnávání se s morálním šokem v důsledku zpochybnění hodnot a identit, jedná se tedy o mnohem komplexnější fenomén, který nelze redukovat pouze na politickou či sociální nebo kulturní rovinu.

Z toho Šlouf vychází především v kapitolách, zabývajících se veřejnými demonstracemi a stávkami v Plzni v letech 1948–1953. Podrobně analyzuje příčiny, průběh a důsledky proamerických nepokojů v květnu 1948, studentské trýzny za prezidenta Beneše v září téhož roku, čtvrtého výročí osvobození Plzně v květnu 1949 a stávkového hnutí zaměstnanců Škodových závodů (resp. Závodů V. I. Lenina) v Plzni. Sleduje vývoj protestních hnutí, všímá si i reakcí státního aparátu na ně, analyzuje osvědčené mechanismy protestů (např. využívání symbolických „protestních“ míst, zejména pomníku americké armády či památníku Národního osvobození), díky kterým získávala plzeňská občanská společnost řadu cenných zkušeností, které se pak v červnu 1953 více než hodily. Podobně Šlouf přistupuje i ke stávkám plzeňských škodováků: zde se jednalo o dělnickou tradici již z doby před rokem 1948 (protestní hnutí byla zkrátka škodováckým rituálem ve všech dobách), stávkovalo se za zlepšení (či alespoň nezhoršování) zásobovacích či mzdových podmínek, po roce 1948 se nově protestovalo i proti neuváženým tlakům na plnění plánu a zlepšování pracovní morálky, proti oktrojovanému zvyšování produktivity práce nebo k absurditám přivedenému údernickému hnutí.

To všechno přispívalo k vytváření podhoubí, z něhož nakonec vyrostla červnová revolta v roce 1953, které je věnována druhá polovina Šloufovy monografie. Kromě již zmiňovaných důsledků revolty se kapitola detailně věnuje především jejímu průběhu. Čtenář nejprve dostane výklad o samotném principu peněžní reformy, následuje podrobná geneze událostí 1. června a jejich příčin, pak se dozví o reakcích bezpečnostního a stranického aparátu i o protiopatřeních vůči revoltujícím včetně

toho nejcitlivějšího, zničení památníku Národního osvobození, již zmíněného symbolického „protestního“ místa Plzeňanů.

Jestliže jsou na každé odborné práci nejcennějšími místy úvod a závěr, platí to ve Šloufově monografii bezesbýtku také. Její autor si v úvodu položil klíčovou otázku, zda se 1. června 1953 v Plzni uskutečnilo antikomunistické povstání, nebo zda se jednalo jen o sociální bouře větších rozměrů. Na základě systematické analýzy všech naznačených problémů dospěl k závěru, že revolta sice byla bezprostřední živelnou reakcí na vyhlášení měnové reformy, ovšem že se v Plzni téhož dne odehrály minimálně tři paralelní, vzájemně provázané, ovšem zcela nesouměřitelné konflikty občanské společnosti se státním aparátem (tj. totalitní mocí). První konflikt proběhl uvnitř samotné státostrany, jeho podobou byla pasivní rezistence nespokojené členské základny a nižších funkcionářů strany s měnovou reformou, což vedlo nejen v její bojkot a vážné zkomplikování samotné akce výměny platidel, ale v důsledku i ke kolapsu stranického a bezpečnostního aparátu, čímž byla dočasně narušena autorita vedení státu. Ve druhém konfliktu se proti sobě postavili průmysloví dělníci a vedení státu. Přestože stávková hnutí škodováků patřila ke koloritu Plzně, málokdy přerostla za brány podniku a šířila se mimo něj, k čemuž 1. června díky části radikálního dělnictva došlo. Přerušování práce a rozšíření nespokojenosti mimo podnik tak umožnily rozmach a radikalismus politických demonstrací v celém městě. Poslední konflikt byl politický: část společnosti dlouhodobě kritizovala jednostrannou orientaci Československa pouze na Sovětský svaz a zpochybňování západních demokratických systémů ze strany KSČ. V Plzni tato kritika rezonovala zejména v souvislosti s květnem 1945 zcela logicky a oprávněně. Zejména mladší generace Plzeňanů, dospívající mládež, čerstvě dospělí, byla výrazně prozápadně orientovaná, což se mj. projevovalo i aktivní účastí studentů středních a vysokých škol a pracujících mládeže v protestním hnutí.

Šlouf tak dochází k závěru, že 1. června 1953 byl tzv. hybridní formou protestu a že plzeňské červnové nepokoje nelze souhrnně označit za pokus o demontáž státně socialistického režimu. Spíše se přiklání k myšlence o živelném souzvuku několika vzájemně nesouměřitelných protestů, které byly peněžní reformou pouze dočasně „stmeleny“. Nabízí rovněž srovnání s berlínskými událostmi z poloviny června 1953, které s těmi plzeňskými sice z hlediska jejich typologie úzce souvisely, byly však mnohem více politicky motivovanější, než tomu bylo v Plzni. I když se během plzeňských nepokojů objevily rovněž některé politické požadavky (např. kritika již zmiňované jednostranné orientace na Sovětský svaz a snaha o spolupráci Československa také se západními demokratiemi), k antisovětským výstupům zde nedošlo. Také rozsah povstání v Plzni a v Berlíně byl diametrálně odlišný, čemuž odpovídaly i prostředky použité k jejich potlačení (sovětské tanky v Plzni naštěstí zasahovat nemusely).

Šloufova monografie představuje významný plzeňský regionálně historiografický publikační počín, z hlediska individuálního autorství jistě nejvýraznější za celé

porevoluční období. Přestože se jedná o autorovu dizertaci, tedy práci navýsost odbornou, čte se výborně, byť se určitě nejedná o četbu na jeden večer. Laický uživatel si možná povzdechne nad rozsahem a grafickou podobou obrazové přílohy. Útěchou mu budiž alespoň fakt, že autor stejné téma zpracovává i pro třetí díl *Dějiny města Plzně*, kde jsou grafické možnosti přece jen o něco kvalitativně příznivější. Na místě je však úsměvná otázka, jak a co se autorovi z jeho monografie podaří vtěsnat do (striktně) omezeného počtu jemu přidělených normostran...

A ještě na úplný závěr: nejsem si jistý, zda recenzovaná Šloufova monografie není zároveň jeho „plzeňskou“ labutí písni. Zda se svým pracovním i osobním životem na Prahu orientovaný autor bude i nadále zabývat plzeňskou či západočeskou tematikou. Jestli tomu tak bude, je to jenom v plzeňském zájmu. Pokud tomu tak nebude, přeji mu (být se smutkem v srdci) i tak hodně dalších podobných úspěchů a jménem nás Plzeňanů děkuji!

Karel Řeháček

Šlouf, Jakub: Spříznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953, Vydavatelství FF UK. Praha 2016, 382 s.

JAN FRIDRICH Z VALDŠTEJNA, ARCIBISKUP A MECENÁŠ DOBY BAROKA

V pražském nakladatelství Vyšehrad vyšla jako 19. svazek řady *Velké postavy českých dějin* kniha mladého českého monasteriologa a církevního historika Jiřího M. Havlíka, který se většinou věnuje dějinám raného novověku v českých zemích, o pražském arcibiskupovi Janu Fridrichovi (Bedřichovi) z Valdštejna (1642–1694). Dílo se zabývá nejen obdobím, kdy tento nekonformní prelát, pocházející z kruhů nejvyšší české aristokracie, arcibiskupský úřad vykonával, ale připomíná jeho mládí a hodnotí celou jeho životní dráhu i přípravu na ni v širším kontextu tehdejší politiky i evropských dějin, zejména římských papežů (Inocenc XII.). Je zajímavé sledovat přípravu i Valdštejnovo působení v tehdejší nejvyšší církevní funkci v českých zemích i dojemné vylíčení jeho zbožné smrti v kruhu svých nejbližších přátel a spolupracovníků na rodovém zámku v Duchcově a na závěr si povšimnout i dalšího vývoje některých arcibiskupových myšlenek a názorů. V první polovině obsahuje kniha dva velice zajímavé exkurzy – o užívání jména Fridrich a o tzv. olomoucké herezi u jezuitů ve 2. polovině 17. století.

Nejdříve se autor zabýval mládím a zráním Jana Fridricha z Valdštejna, které se uskutečnilo především za jeho studijního pobytu v Itálii po dřívějším studiu na jezuitském gymnáziu ve Vídni a v Praze na Malé Straně. Filozofickou přípravku studoval na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě. V letech 1661–1663 absolvoval kavalírskou cestu. Nejprve studoval na univerzitě v Lovani, potom odešel do Itálie, ke dvoru papeže Alexandra VII. V roce 1664 převzal správu svých statků v Duchcově, vzápětí však odjel zpátky do Říma, kde pobýval až do roku 1666. Ještě před kněžským svěcením v roce 1665 jej papež jmenoval prelátem. Získal místa kanovníka v Olomouci a ve Vratislavi. V době, kdy zastával funkci královéhradeckého biskupa (jmenován byl 1668) ho pražští křižovníci s červenou hvězdou ho zvolili v roce 1668 za svého velmistra. V roce 1675 byl jmenován pražským arcibiskupem; úřadu se ujal 14. března 1676. V roce 1679 vydal Instrukci pro kněze. Vytisknout nechal *Proprium Bohemiae a Rituale Romano-Pragense*, které sjednotily liturgickou praxi v diecesi. Podporoval vznik nových farností, usazování nových řeholí v Čechách a zakládání klášterů.

Spor s vládou o desátek, který používala na válečné výdaje a požadavek českého sněmu na přímé zdanění duchovenstva, vyvrcholil vyloučením duchovního stavu ze sněmu v roce 1693. Spor urovnala až delegace vyslaná českým duchovenstvem k císaři po Valdštejnově smrti. Jan Bedřich byl pilný stavebník. V římském atelieru malíře Claude Lorraina, jehož obrazy sbíral, se seznámil i s Jeanem Baptistou Mat-

theyem, který jej následoval do Čech jako jeho dvorní architekt. V pětadvaceti letech byl jedním z nejmladších mecenášů tehdejšího Říma. Od roku 1675 stavěl jako křížovnický velmistr kostel sv. Františka Serafinského v Praze, který jako arcibiskup v roce 1688 posvětil. V letech 1675 až 1685 přestavěl rodinný zámek v Duchcově, včetně kostela. Architekt Matthey mu pak v letech 1685–1694 postavil ve valdštejnském Litvínově kostel sv. Michala.

Na duchcovském zámku umístil svou rozsáhlou knihovnu, do které získal i část knihovny a rukopisů dějepisce Tomáše Pešiny z Čechorodu (1629–1680), původně odkázaných klášteru v Obořišti. Jsou to především rukopisy z knihovny pánů z Lípy, darované Pešinovi Čeňkem Hovorou z Lípy, mezi nimiž jsou i rukopisy Kroniky pražské Bartoše Písaře, Historie církevní Pavla Skály, z husitské polemické literatury skládání Václav, Havel a Tábor, rozličné městské kroniky i rukopisy samého Pešiny. Měl zde i bohatě ilustrované dílo o Číně Athanasia Kirchnera, vydané v Amsterdamu v roce 1667. S Kirchnerem se osobně stýkal za svých studijních kavalírských cest v mládí v Itálii, zejména v poutním místě v Prenestinských horách nad Capranicou Prenestinou nazývaném Mentorella a udržoval s ním i nadále korespondenci až do jeho stáří. Zemřel 3. června 1694 v Duchcově a pochován je ve valdštejnské kapli katedrály sv. Víta.

O tom všem a dalších životních Valdštejnových epizodách pojednává autor knihy celkem v sedmi kapitolách (bez úvodu a závěru). Soustředil se především na Valdštejnův střet se státní mocí, jeho obhajobu církve jako stavu i vtaž k papežům (především k Inocencovi XI.). Vždyť otázka, jakou formou by se měla církev zúčastnit na válce proti turecké říši, jak nést pro střední Evropu velmi nepříjemné finanční náklady byla také po teoretické i praktické stránce velmi složitým problémem. V poslední kapitole se zaměřil autor i na přiblížení přetrvání některých etických Valdštejnových zásad, jeho odkazu i osudy pozůstalosti a majetku po něm. Celé dílo pak uzavírá vysvětlení zkratk, seznam pramenů a literatury, seznam vyobrazení a velmi přehledný jmenný rejstřík.

Havlíkova nová kniha čtenáři přiblížila a zlidštila osud velmi komplikované až kontroverzní osobnosti, jako arcibiskup Jan Fridrich jistě byl. Zařadila se tak po bok Alessandra Catalana nebo Petra Mati a dalších úspěšných prací i výzkumů v oblasti církevních dějin i sledování života aristokracie. Ve výzkumu bude však nutno pokračovat, protože nové srovnání s výsledky některých výzkumů zejména v oblasti církevních řádů i sekulárního kléru teprve další ovoce přinese.

Václav Bartůšek

Havlík, Jiří M.: Jan Fridrich z Valdštejna, arcibiskup a mecenáš doby baroka, Vyšehrad. Praha 2016, 288 s.

KLADSKO. HISTORICKOGEOGRAFICKÝ LEXIKON

Jednou z nejnovějších syntetických prací mezi díly o kladském regionu na pomězi Orlických hor a Polska, se stala práce ředitelky Historického ústavu AV ČR Praha prof. Evy Semotanové, DrSc. a užšího česko-polského autorského kolektivu, který kvůli sepsání tohoto díla sestavila. Kniha s názvem *Kladsko*, byla vydána v nakladatelství Historický ústav Praha jako 53. svazek ediční řady Monographica. Dalšími autory jsou RNDr. Tomáš Burda, Ph.D. z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze a z téže katedry ještě doc. RNDr. Pavel Chromý, Ph.D., RNDr. Zdeněk Kučera Ph.D. a Mgr. Petr Osoba. Historický ústav v Praze zastupoval ještě RNDr. Jiří Martínek, Ph.D. Za polskou stranu se na vzniku knihy podíleli Dr Ryszard Gladkiewicz a Dr Jaroslaw Malicki z Uniwersytetu Wroclawskiego.

Po stručném úvodu Evy Semotanové a Ryszarda Gladkiewiczze, hlavních redaktorů díla, následuje kapitola o historickém místopisném přehledu a bádání o Kladsku od Evy Semotanové. Zabývá se především vývojem problému od raného novověku až do současnosti, tedy do období vzniku kladského mikroregionu (Euroregionu Glacensis). Toto chronologické období zahrnuje také následující kapitola od Petra Osoby, Pavla Chromého a Zdeňka Kučery o identitě Kladska v historio-geografickém přehledu. Autoři se však věnovali nejen vývoji Kladského hrabství jako správní jednotky od 16. století, ale líčili i vývoj území od počátků osídlení ve středověku. Vývojem zeměpisných – především místních – jmen v této oblasti se zabýval Jaroslaw Malicki. Věnoval se také např. zachycení stop historické tradice v názvech obcí i jejich inovacím v souvislosti s historickým i současným vývojem. Ke kapitole je připojen i seznam místních jmen českého původu s jejich vyznačením na mapce Kladska.

Historické Kladsko – powiat kłodzki – to je název nejdůležitější lexikální části knihy, která zabírá s. 49–219. Obsahuje abecedně řazený přehled všech nejdůležitějších lokalit někdejšího hrabství. Autoři této části jsou Tomáš Burda a Jiří Martínek, kteří konzultovali jádro díla s ostatními členy autorského kolektivu, zejména s hlavními redaktory. Jednotlivá hesla mají pevné schéma a poučí čtenáře o vývoji názvu místa, zeměpisných údajích (souřadnice, nadmořská výška a poloha), o historickém (dějiny) i současném (ekonomika) vývoji, památkách a kultuře jednotlivých lokalit mnohdy na vyšší úrovni, než bychom zjistili např. na informacích ve Wikipedii, případně i jinde na internetu. Lokality nejsou číslovány. Nejvíce místa zaujímají informace o centru regionu, Kladsku, na s. 122–129. Na encyklopedickou část nava-

zuje ještě stejným způsobem zpracovaná kapitola *Historické Kladsko – Broumovský výběžek a jeho zázemí po Adršpach a Střmen* na s. 221–245. Pak následují závěrečné kapitoly a přehledy. V kapitole *Historické Kladsko-vybrané změny počtu obyvatel* se k oběma autorům připojila ještě Eva Semotanová, která byla i autorkou seznamu zeměpisných jmen, přehledů použitých pramenů a literatury i seznamu vyobrazení. Knihu zakončuje seznam zkratk a anglické, polské a německé resumé.

Estetický dojem knihy zvětšují zejména mimořádně zdařilé reprodukce map, ilustrací i fotografií, které nás celým dílem při jeho studiu doprovázejí. Barevné i černobílé reprodukce vyobrazení jsou uvedeny v textu (do s. 64 a 65). Poslední v tomto směru je mapa polského autora Jaroslawa Malického k místním jménům českého původu na území Kladska. Další výhradně barevný doprovodný materiál byl nashromážděn také do obrazové přílohy (na s. 71–75). Za obrazovými přílohami již žádná vyobrazení uvedena nejsou. V ilustracích díla se můžeme setkat např. s ukázkami ze starých tisků, originálními vyobrazeními starých map, s fotografiemi zajímavých míst i s některými reprodukcemi pozoruhodných (i novodobých) výtvarných děl, které se ke kladskému regionu váží. V příloze najdeme některé instruktivní mapy, vytvořené historikem O. Felcmanem nebo geografem T. Burdou apod.

Zde předkládaná publikace je prací založenou na základním výzkumu v oborech historiografie, historické a regionální geografie. Zároveň podchycuje i regionální rozvoj v součinnosti s mnoha dalšími příbuznými disciplínami. Tento lexikon lze také využívat v zájmových i v aplikovaných vědeckých a dalších disciplínách, např. v cestovním ruchu, při rozvoji osvěty a popularizaci regionální historie, zejména při poznávání kladské země. Autory Tomášem Burdou a Jiřím Martínkem i častou citací děl Ondřeje Felcmana a Boguslawa Czechowicze je vlastně do jisté míry spjat i se sborníkem *Orlické hory a Podorlicko* a dalšími periodiky (*Kladský sborník* nebo *Stopami dějin Náchodska*), vydávanými především ve východních Čechách.

Dílo dokumentuje stav výzkumu oblasti Kladska v roce 2015. Je však nutno si uvědomit, že tím výzkum Kladska v některých rovinách nekončí, naopak by se dalo říci, že vlastně začíná. Např. ačkoli je v oddíle osobnosti shromážděn velký počet jmen, většina se jich váže k 19. a 20. století. Mnohé nové obzory se např. mohou otevřít výzkumem studentů z Kladska, kde působilo jezuitské gymnázium, v 17. a 18. století. Je možné sledovat jejich studium na univerzitách v Olomouci, Praze nebo ve Vídni. Některé významné osobnosti působily na vysokých školách, např. právník Jan Kryštof (*1636 Kladsko, †1696 Praha), dlouhodobý rektor Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, jiné i ve významných církevních funkcích, např. historik P. Joachimus Bartsch S. Adalberto (*1660 Mezilesí, †Mikulov, provinciál piaristické provincie Germania 1718–1721). Při podrobnějších průzkumech bychom objevili celou řadu dalších osobností. Možná že by si větší pozornost zasloužily také některé současné osoby. V této oblasti je velická škoda, že kniha nemá alespoň minimální rejstřík osob.

Vytvořil se tak zde pevný odrazový můstek pro doplňování vztahu dějin Kladska i regionu Orlických hor a Podorlicka i jeho širšího okolí a dokonce dále téměř celé střední Evropy, zejména na poli politických, hospodářských i kulturních dějin. V prezentaci knihy se uvádí, že si klade za cíl přispět k prohlubování soudobé kladské regionální identity v historickém i v celoevropském smyslu. Lze říci, že v tomto směru kniha své poslání nejen splnila, ale i překročila.

Václav Bartůšek

Semotanová, Eva a kol.: Kladsko. Historickogeografický lexikon, Historický ústav AV ČR. Praha 2015, 316 s.

NATAŠIN TANEC. KULTURNÍ HISTORIE RUSKA

Objemná knížka britského historika a od roku 2003 člena Královské společnosti pro literaturu¹ profesora dějin Orlanda Figese o kulturních dějinách Ruska,² je určena jak ruských dějin neznalému a v tomto ohledu také nezaujatému laickému čtenáři, který se chce dozvědět mnohé o kulturních dějinách Ruska a přesně neví, kde by měl ve svém zájmu začít a čemu se v tomto směru přednostně věnovat, tak odborně zdatnějším badatelům věnujícím se historiografii nebo studiu kulturních dějin. Publikace se totiž věnuje kulturním dějinám zejména v distributivním smyslu: na úrovni kultur, subkultur a kontrakultur, často však dokumentovaných na příkladech konkrétních jedinců, kteří kulturní dění a její vnímání většinovou společností ovlivnili a spoluutvářeli, tedy zejména otázkám individuální tvořivosti, motivační bázi a jejich vztahu k zavedeným nebo minoritním sociokulturním systémům. Autor současně neopomíná zdůrazňovat zásadní momenty a dobové trendy, které se promítly na pozadí historického vývoje ruského prostoru do specifické podoby a vývoje ruských, případně sovětských sociokulturních celků. Metodologicky tak autor sleduje studium kultury na úrovni jednotlivých sociokulturních systémů, které je možné identifikovat a popsat v čase, v poměrně širokém a pestrém prostoru bývalé ruské carské říše a později Sovětského svazu, aby je podal na modelových příkladech výjimečných osob, dále studium některých mechanismů, které takové utváření sociokulturních systémů a jejich proměny na úrovni výjimečných jednotlivců doprovází nebo formuje a v neposlední řadě vzájemnou interakci mezi tvůrčím jednotlivcem a většinovým sociokulturním systémem. Autor své líčení systematizuje a zpřehledňuje zaměřením se na jednotlivé oblasti lidské tvořivosti a umění a dokumentuje je na příkladu známých jmen, zejména z oblasti historiografie, literatury, divadla, hudby, filozofie, teologie a státovědy. Takovému pojetí výkladu autor podřizuje do jisté míry i koncepční členění své publikace na jednotlivé kapitoly, s logickým přihlédnutím k časově chronologickému aspektu.

Hned v úvodu je třeba poznamenat, že se nejedná v žádném případě o jediné autorovo dílo, které se zabývá některou ze specifických oblastí ruských dějin. Naopak, autorův zájem o dějiny Ruska je enormní a provází ho prakticky celým jeho

1 Jedná se o The Royal Society of Literature, založenou v roce 1820 z iniciativy krále Spojeného království a Irska Jiřího IV. Hannoverkého (1762–1830).

2 Publikace vyšla tiskem v roce 2002, s názvem *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*. Následně byla přeložena do více jak dvaceti jazyků, včetně češtiny.

odborným působením.³ V této publikaci je však patrně nejdůslednější ve svém sledování „genia loci“ ruského národa a vlivu ruských politických a kulturních dějin na utváření ruského národního vědomí. Motiv pro pojmenování své publikace si Figes důvodně vypůjčil ze světově proslulého románu Lva Nikolajeviče Tolstého „Vojna a mír“, v kterém je proslulá scéna, v níž je popisován vnitřní pocitový svět mladé kněžny Nataši Rostovové, během prováděného tance před shromážděnou ruskou aristokratickou „smetánkou“, z kterého má však smíšené pocity, stejně jako z přítomné moskevské a petrohradské stavovské a vojenské elity. Autor své informačně a komparačně hutné líčení zpestřuje výčtem různých zajímavostí a pozoruhodností, doplněných místy až překvapivými zjištěními, která buď unikla dosavadnímu bádání, nebo byla dosud víceméně bagatelizována. Svůj kulturologický výklad pak místy doplňuje vlastním interpretačním hodnocením, zčásti novátorským, který v komparačním pohledu vylučuje jednoznačná a mnohdy zjednodušená nebo účelově sestavená interpretační klíše z ruských národních dějin, kterých se dopouštěla a stále ještě občas dopouští ruská národní historiografie a kulturní antropologie při výkladu novodobých a nejnovějších dějin své země. Autor tak ovšem činí nenásilně a převážně optikou interpretace svých literárních zdrojů. S bravurou jemu vlastní tak nabízí neotřelý pohled na novější dějiny carského Ruska a SSSR evropským srovnávacím a kulturologickým měřítkem, pohledem na ruskou zemi „zvenčí“. Figes se při svém analytickém výkladu, z něhož se pak pokouší vynést některé obecně platné (syntetické) soudy, opírá o svědectví známých jmen (osobností) ruského kulturního života, převážně osmnáctého a devatenáctého století, aby vyvrátil některé tradované omyly s jejich jmény spojenými, nebo uvedl jejich život a působení v soulad s výsledky současného bádání, zbaveného ideologických mýtů dobového carského nacionalismu a později marxisticko-leninsky orientovaného historického materialismu (a to v šíři a v rozsahu současné administrativní hranice Ruska, mnohdy ale s drobnými, ale pochopitelnými přesahy). To samozřejmě autorův koncepční výklad kulturních dějin výrazně aktualizuje a místy náročný a informačně hutný text vhodně zpestřuje a místy výkladově člení. Takové pojetí je bezesporu dokladem, že publikace není jen bilančním výkladem a není určena jen laické veřejnosti, ale má rovněž odborné ambice, neboť je opřena, jak dokresluje obsáhlý soupis zdrojů na konci publikace a průběžné poznámky k textu pod čarou, o velmi seriózní tvůrčí činnost, operující s archivními a literárními prameny, s dochovanými memoáry, s bohatou a významnou dobovou korespondencí, ale také s mnohými díly krásné literatury (beletrie, poezie), divadelními a hudebními opusy, svědčící slovy autora o síle a povaze „ruské duše“, jak ve srovnávacím, tak i v historickém

3 Figes je autorem sedmi monografií, z nichž tři vyšly také v českém překladu. Všechny se zabývají novějšími ruskými dějinami, z hlediska politických, sociálních a kulturních dějin (blíže: www.orlandofiges.co.uk). Figes nyní působí na londýnské univerzitě, na Birkbeck College, na katedře dějin, klasických studií a archeologie.

kontextu. Z použitých zdrojů pak Figes často cituje, zejména tehdy, pokud se snaží popřít zažitý mýtus, představit způsob myšlení a jednání ruského člověka, nebo doložit svůj interpretační výklad historické události nebo zkoumaného jevu. Autor se od první kapitoly snaží potlačit stále živý a dlouho tradovaný mýtus o rozsáhlých a koncepčně pevných národních ruských dějinách, sahajících hluboko do minulosti a vycházejících z domnělých významných a ojedinělých tradic ruského národa, tolik se lišících od jiných evropských nebo také asijských „narodnických“ tendencí. Naopak Figes se snaží dokázat, že tomu bylo víceméně naopak, což však nijak nenarušuje ani nebagatelizuje bohatství a význam současných ruských, zejména kulturních dějin, a to ani ve zpětném pohledu na jejich minulost.

Autor ve své publikaci pracuje celkem s osmi zásadními kapitolami, členěnými podle obsahu a souvisejícími s autorovým zkoumáním a s výkladem kulturních dějin. První kapitola shrnuje výchozí situaci Ruska před národní emancipací v 18. a 19. století. Druhá kapitola akcentuje význam vojenského tažení francouzského císaře Napoleona I. Bonaparta do Ruska v roce 1812, jako výchozí start potřebných změn v ruské společnosti. Třetí kapitola je komparací dvou velkých ruských metropolí – Petrohradu a Moskvy a charakteristikou městského života v Rusku. Ve čtvrté kapitole se autor pozoruhodně věnuje ruskému venkovu, jeho skrytému potenciálu, včetně líčení lidových tradic, na které Rusko navázalo ve druhé polovině 19. století ve svém emancipačním národním programu.⁴ Pátá kapitola se dotýká významu křesťanství a působení ruské pravoslavné církve, včetně pokusů o zakládání ilegálních křesťanských komunit a venkovských sekt, působících jako účinná protiváha vůči oficiální (procarské) pravoslavné církvi i jako efektivní pokus dočasného významu, řešit výraznou sociální nerovnost na venkově na principu společně sdílené křesťanské víry, zbavené institucionálního zázemí a sociální struktury venkova. Také tuto kapitolu považuji za jednu z nejlepších.⁵ Šestá kapitola se dotýká etnické a kulturní pestrosti ruského prostoru, která po dlouhou dobu fakticky odporovala později prosazované myšlence jednotného ruského národa ve druhé polovině 19. století, víceméně popírající význam etnické, kulturní a náboženské různorodosti. Autor se dovolává dlouho přehlíženého historického vlivu turkotatarských kmenů na ruský prostor, který vnesl do ruského prostoru mnohé z asijského kulturního vlivu. Sedmá kapitola líčí proměnu ruského i vzdálenějšího prostoru a jejich obyvatel nastolením bolševického režimu po roce 1917 a faktickou proměnu ruského státu ve federaci států, s názvem Sovětský svaz (1922). Poslední kapitolu autor věnuje ruské emigraci, osudům nejslavnějších emigrantů v Evropě a vnímání ruského uměleckého vlivu v zahraničí, čímž se ve svém líčení posunul až do šedesátých let 20. století, kterými svůj výklad ruských kulturních dějin končí.

4 Blíže Figes, Orlando: Natašin tanec. Kulturní historie Ruska, s. 204–233.

5 Blíže tamtéž, na s. 260–285.

Až do konce 18. století podle Figese Rusko postrádalo to, co by bylo možné pojmenovat jako kolektivní národní vědomí nebo jako výrazný proces národního sebeuvědomování. Příčinami takového stavu byla podle autora nelichotivá východiska ruského prostoru: velký rozsah území státu s relativně malou hustotou zalidnění, značná vzdálenost od nastupujících evropských emancipačních hnutí, specifická lokální historická tradice a mýty a dále nevšední způsob myšlení a originalita jednání ruského člověka. V důsledku toho prakticky až do 19. století neexistovala nejen myšlenka politického a kulturně jednotného ruského národa, ale ani spisovný (oficiální) ruský jazyk, který mohl zafungovat jako elementární emancipační činitel, nejen jako potřebný komunikační prostředek. Místo toho se v Rusku hovořilo přejatou francouzštinou a pořádal se dlouhé opulentní procházky ve výstředních šatech podle francouzských předloh („faire le tour impérial“), zatímco archaická ruština byla hlasem prostého chudého lidu, opovrhovaná ruskou aristokracií i pozemkovou venkovskou šlechtou, stejně jako nevýrazný oděv prostých ruských venkovců. Situaci provázela výrazná sociální strukturace obyvatel ruského prostoru, opřená nejen o tradici privilegované vrstvy na jedné straně a nevolnické práce bezprávných vrstev na straně druhé, ale i o dobové přesvědčení, podpořené působením pravoslavné církve, že ruská společnost nikdy nemůže být rovnostářská.

Podle autora tuto situaci změnil až vpád francouzského císaře Napoleona Bonaparta do Ruska v roce 1812. Autor píše euforicky o zrození národa („děti roku 1812“). Ve skutečnosti se jednalo o zahájení dlouhodobého procesu, neúčelně brzděnému po roce 1813 vládním odmítáním zahájených a potřebných reforem z let 1801-1812, silnou tradicí antisemitismu, prosazovaného dokonce i liberální opozicí „děkabristů“ a tupým dodržováním sociálních rozdílů, daných historickým vývojem i silnou místní tradicí. Ještě v první polovině 19. století podle autora neexistovala shoda v tom, jak by se měl ruský národ utvářet a jaké by měl ctít napříště historické a národní hodnoty, aby současně respektoval tradiční carský systém, který s širokou formou národní emancipace (tedy všech obyvatel Ruska) ve skutečnosti nikdy programově nepočítal. Přesto vpád francouzských vojsk do Ruska v roce 1812 způsobil, že se privilegovaná vrstva ruské společnosti začala sblížovat a identifikovat s částí venkovských vrstev a akceptovat její lidový a kulturně historický potenciál. Do ruských dějin emancipačního hnutí vstoupil střet zejména dvou skupin iniciátorů změn: „slavjanofilů“, toužících obrodit tradiční církevní slovanštinu a „narodníků“, usilujících naopak o kodifikaci spisovného národního jazyka (ruštiny), se současnou identifikací ruské společnosti na národním principu, kterou by podpořili formální konstitucí západního stříhu. Avšak pouze „počevníci“ byli přesvědčeni, že se Rusko může reformovat samo, bez inspirace a pomoci západních (evropských) zemí. Tento názor se šířil paradoxně také po roce 1917, kdy se nový bolševický režim vyrovnával s carskou i s velmi krátkou liberální historií Ruska a potřeboval se účelově opřít o venkovskou rolnickou identitu a tradiční „ruské lidové hodnoty“, při odmítání všech zdomácnělých západních vzorů a ideologií.

Změnám po roce 1812 napomohla výrazná dobová literární a umělecká tvorba a ojedinělé pokusy zaznamenat mluvenou lidovou ruštinu ve druhé polovině 19. století. V četných literárních a v některých odborných dílech ruských autorů, jak dokazuje Figes, lze mezi řádky, často však přímo v textu, identifikovat nejen názory na podobu fungování ruské společnosti a postoj k připravované a nutné národní emancipaci, ale i názory na fungování pravoslavné církve a význam křesťanství pro soudobou ruskou společnost. Autor si v tomto ohledu všímá především prací A. S. Puškina, L. N. Tolstého, N. A. Někrasova, N. V. Gogola, N. M. Karamzina, F. M. Dostojevského, A. I. Gercena a A. P. Čechova.⁶ Jeho pozornosti ale neuniknou také divadelní hry, hudba a balet,⁷ kde si všímá ponejvíce S. Rachmaninova, M. P. Musorgského, N. A. Rimského-Korsakova, I. F. Stravinského a P. I. Čajkovského, nebo typicky ruské výtvarné umění (F. A. Vasiljev, I. J. Repin).

Rozpolcenost a diferenciaci ruské společnosti dokreslovala i role křesťanství a jeho možnosti institucionalizace. Autor dokumentuje, že zatímco oficiální pravoslavná církev byla ovládána carskými úředníky a byla současně oporou tehdejšího státu, což vyvolávalo oprávněnou nedůvěru a místy i hlasitý odpor obyvatel, zejména v menších a provinčních městech, křesťanství a víra byly integrální součástí myšlení ruského člověka. Výsledkem byly jednak výrazné rozdíly mezi pojetím a aplikací víry na venkově a ve větších městech, jednak stále častější pokusy o hledání alternativ v podobě mysticismu, poustevnického kázání nebo zakládání rovnostářských křesťanských komunit („starověrci“), s přísným asketickým způsobem života mimo tradiční ruská centra. Tato podmíněná rozpolcenost však byla patrná i v literárních dílech a dochovaných pamětech významných ruských spisovatelů své doby.⁸ Křesťanství v Rusku bylo navíc historicky konfrontováno s přežívajícími pohanskými kultury a různými pohanskými sektami na východě ruského státu, z nichž mnohé pak pronikly v určitých ohledech i do ideologie pravoslaví nebo dlouho koexistovaly vedle sebe. Ve východních oblastech nezřídka dokonce souběžně v myslí ruského člověka, pro něhož tak mohla být křesťanská víra účelově podepřená pohanskými kultury, se stále atraktivními prvky šamanství.⁹ Toto pohanství bylo podle autora pro ruského člověka daleko větší výzvou, než jiné náboženské systémy jihu, východu a jihovýchodu Asie, včetně islámu.

Autor si všímá tradičních rozdílů mezi životem ve větších městech a na venkově, ale všímá si také odlišností mezi městy samotnými. Opodstatněnost tohoto poněkud přehlíženého aspektu srovnávacího výzkumu Figes dokládá na příkladu dvou

6 Nesporně zajímavé teologické názory a náboženské představy ruských spisovatelů Dostojevského, Tolstého a Čechova, vyvozuje autor z jejich psaného díla i z dochovaných pamětí. K tomu blíže: tamtéž, s. 285–304.

7 Blíže: tamtéž, s. 244–255.

8 Stačí jen srovnat náboženské představy Gogola, Bělinského, Dostojevského, Tolstého a Čechova, jak je shrnuje autor (blíže: tamtéž, s. 273–304).

9 Např. Tunguzové, Komijové a Ostákové nebo v případě některých slovansko-tatarských etnik (blíže: tamtéž, s. 312–314).

tradičních metropolí pozdně středověkého i novodobého Ruska: Moskvy a Petrohradu, jejichž rivalita, daná zpočátku historickým vývojem a později charakterem města a socioprofesionální skladbou jeho obyvatel, přežila carský režim a hluboce zakořenila v myslích lidí i v době porevolučního Sovětského svazu.¹⁰

Etnická skladba obyvatel Ruska je neuralgickým bodem ruské historie i současnosti. Autor poukazuje na silné zastoupení turkotatarských kmenů v ruské společnosti, ale i slovansko-tatarských míšenců z východní a jihovýchodní Evropy, což bylo dáno historicky. Často proklamovanou homogenitu ruského národa narušuje i skutečnost, že po celé 16. a 17. století byl cizí etnický původ v Rusku dokonce módním, což vzalo zasloužit až koncem následujícího století.¹¹ Výrazný byl především mongolský vliv, jak etnický, tak kulturní, jakkoliv se později účelově snižoval, či přímo bagatelizoval. Ideologicky živený motiv zahanbení z mongolského jařma, byl ve skutečnosti neopodstatněný, neboť Mongolové výrazně ruské etnikum obohatili a to ve všech ohledech. Avšak přiznání, že ruský národ není etnicky homogenní, by narušilo tehdy deklarované úsilí o dovršení ruské národní identity, vědomí etnické výjimečnosti a tvrdošíjně prosazovanou myšlenku kulturní nadřazenosti.¹² Naproti tomu se prosazovala teorie euroasijského původu národa, se striktním vyloučením mongolských vlivů.¹³ V současnosti víme, že definovat ruský národ na základě „čistoty“ etnického původu je vlastně nemožné i nesmyslné, což však v současnosti nebrání úspěšnějšímu definování ruské identity jako politického národa (ve smyslu administrativních hranic současného Ruska).

Po vzniku RSFSR v roce 1918 a Sovětského svazu v roce 1922 probíhaly výrazné změny nejen v politické, státoprávní, hospodářské a sociální oblasti, ale také v kulturní sféře. Podle autora vycházel raný sovětský socialismus z tradičních rovnostářských představ ruských venkovanů (rolníků), z některých přetvořených náboženských zásad a v ideovém ohledu (od třicátých let 20. století) také z některých opuštěných tendencí a představ 19. století, zejména z těch, které se týkaly utváření ruské národní identity. V tomto ohledu byl tedy vliv Marxových teorií na ruskou ideologii (historický materialismus a nástin nové politické ekonomie) ve skutečnosti spíše proklamativní, než reálný.¹⁴ V kulturní oblasti se prosazoval kolektivismus na úkor individualismu a výrazně mechanistické pojetí člověka, doprovázené zpočátku uměleckým experimentováním a avantgardou (konstruktivismus, futurismus), na straně druhé hovářící si v laicizaci umění a v propagačních zkratkách, v podmínkách tzv. socialistického realismu, masově šířeném prostřednictvím umě-

10 Blíže tamtéž, s. 149–158, 162–163, 165–168 a 180–184.

11 Blíže tamtéž, s. 314–367.

12 Autor např. připomíná, že ani Lenin nebyl etnickým Rusem, neboť jeho dědeček byl astrachaňský Kalmyk.

13 Teorii definoval a vehementně prosazoval kníže Nikolaj S. Trubeckoj (1890–1938), etnolog, lingvista a fonolog, pozdější profesor slovanské filologie ve Vídni.

14 Blíže tamtéž, s. 374–381.

ní. Přesto ani takové pojetí kulturní tvorby nebylo podle autora homogenní, což se ukázalo nejen ve výtvarném umění, v beletrii a v poezii, ale zejména ve filmové tvorbě a v dramatu. Nový sovětský režim od počátku spoléhal na skrytou sílu filmové reportáže a dokumentu: na záměrné montáže a manipulativnost obsahu („vizuální poselství filmu“) a na schopnost zpomalení či pozastavení filmových scén, doplněných střihovými prvky („časová expanze prostřednictvím přesahů ve střihu“), přičemž zvuk nebo doprovodné slova, nebyla zpočátku pro sovětský dokument podstatná. Podobně manipulativním směrem se ubíral sovětský balet, prosazující novou úlohu scénického pohybu a zdůrazňující novou roli biomechanického pojetí lidského těla.¹⁵ Přesto se ani sovětský balet nevyhnul vlivům v Evropě oblíbené Chaplinovské mimiky a gestikulace a ideje ovládnutí herce řízením a disciplínou, prosazované už F. W. Taylorem („mechanizovaný kolektivismus“). Výsledkem syntézy těchto netradičních, často protichůdných vlivových proudů, bylo Šostakovičovské pojetí ruské opery, baletu a symfonických poém, dosahující v Rusku vrcholu především ve třicátých letech 20. století.¹⁶ Nebývalý boom zaznamenala v SSSR ve dvacátých a třicátých letech a opět v šedesátých letech 20. století tvorba sci-fi, a to jak v literatuře, tak ve filmu, což nepochybně souviselo s prudkým rozvojem a státní podporou kosmonautiky. Kulturní proměna však byla současně doprovázena tvrdými represemi a stíháním nepohodlných umělců, kterých byla v Rusku většina. Autor to dokumentuje především na spisovatelské obci¹⁷ a modelově předkládá vybrané pasáže z nelehkých životních poutí spisovatelky Anny Andrejevny Achmatovové (Gorenkové), básníka Vladimíra V. Majakovského, básníka a dramatika Maxima Gorkého (Alexeje M. Peškova) a divadelního a filmového režiséra Sergeje Michajloviče Ejzenštejna.¹⁸ Jak dokumentuje autor, sovětská kulturní tvorba sice byla v mnohém revoluční, ale ne vždy byla proletářská. Byla sice výrazně levicová, ale ne vždy ideologicky leninská (příp. stalinská), jak bylo požadováno nebo s úspěchem proklamováno. Naopak, často byla dokonce nonkonformní. Tehdejší režimem proklamované a žádané zásahy do přirozené umělecké tvorby, nebyly ve skutečnosti originální nebo novátorské, neboť v mnohém čerpaly z minulosti. Figes nakonec dochází k názoru, že „socialistický realismus... byl z velké části skrytým překroucením tradice devatenáctého století“.¹⁹

Autor se věnuje také fenoménu emigrace, lidem, kteří byli nuceni z různých důvodů Rusko nebo Sovětský svaz opustit a zkoumá motivy jejich odchodu z vlasti. Emigranty pro zjednodušení dělí na ty, kteří se nakonec do SSSR vrátili a na ty,

15 „Pojetí lidského těla jako dynamy, jehož rytmické pohyby lze podvědomě nacvičit k vyjadřování pocitů, jaké dílo vyžaduje“ (tamtéž, s. 388).

16 Blíže tamtéž, s. 394–396.

17 „Ze 7 700 spisovatelů, kteří se zúčastnili prvního sjezdu spisovatelů v roce 1934, se jich druhého sjezdu v roce 1954 dožilo pouhých padesát“ (tamtéž, s. 410).

18 Blíže tamtéž, s. 372–414 a 419–431, 439–440, 479–480.

19 Tamtéž, s. 438.

pro které se stala emigrace novým domovem („druhé Rusko... místo, které dosud vyzařovalo vůni domova“). Pro svébytný charakter ruské emigrantské obce a pro tradice z doby carského Ruska, které emigranti pečlivě v novém působišti dodržovali a vyznávali, píše Figes vzletně o „stínovém národě“ se „zbytky zmizelého světa“.²⁰ Za hlavní emigrantská centra přitom označil Berlín, Paříž, Prahu, Londýn a New York. Autor dále rozlišuje dvě emigrační vlny: porevoluční (v letech 1917-1918), zpravidla exponenty carského režimu a Prozatímní vlády a druhou vlnu z let 1921-1925, kterou tvořili mimo jiné zklamaní revolucionáři, levicoví umělci, ale také zbytky těch, kteří s nastupujícím režimem vedli neúspěšnou občanskou válku. Úděl ruských umělců v emigraci Figes líčí na příkladu životního osudu několika slavných osobností: spisovatelky a básnířky Mariny I. Cvetajevové, spisovatele Vladimíra V. Nabokova, hudebních skladatelů rozdílného formátu i světonázoru Sergeje Rachmaninova, Igora F. Stravinského a Sergeje Prokofjeva, malíře Marca Chagalla (Movša Ch. Šagala) a spisovatele Maxima Gorkého.²¹ Ruská emigrace podle Figese výrazně ovlivnila evropské kulturní dění dvacátých a třicátých let 20. století, zejména v oblasti hudby (Stravinskij) a baletu (Ďagilev). Ruský exil v Paříži obnovil evropské vnímání ruské kultury a nově prosadil ruské aristokratické hodnoty v liberálně orientované i nezávislé kulturní tvorbě. Zejména ruský balet („pařížské velvyslanectví petěrburské renesance“) přivodil návrat neoklasicismu a hojně následovaný důraz na těsnou spolupráci skladatele a choreografa.²² Autor si dále všímá zejména fenoménu návratu do vlasti, který nebyl samozřejmý, přestože ho řada emigrantů nakonec podnikla, stejně jako jejich následné deziluzi z poměrů v SSSR i z nemožnosti svobodně zde tvořit a věnovat se vybrané oblasti vědy a umění. Také se zabývá rozdílným přístupem sovětské moci k navrátilivším se emigrantům (typické např. při srovnání návratu M. I. Cvetajevové a S. Prokofjeva).

Výkladovou část publikace Orlanda Figese doprovází obsáhlý poznámkový aparát, svědčící o autorově nezměrné péči porozumět všem aspektům kulturních dějin ruského státu a vývoje ruského národa a předložit je čtenáři v pokud možno ucelené, někdy poněkud hutné, přesto však stále ještě v srozumitelné podobě, k doplnění zásadních informací z hlavního výkladu.²³ Následuje výkladový slovníček ruských termínů či neobvyklých pojmů, použitých v textu, nazvaný „glosář“. Autor dále připojil chronologickou tabulku politických a kulturních událostí z ruských dějin a osobní poděkování spolupracovníkům a podporovatelům jeho záměru a bádání. Následuje soupis použitých literárních překladů (připojený editorem pro český překlad) a jmenný rejstřík uváděných osob. Naopak soupis ilustrací a zpřístupněných

20 Tamtéž, s. 446.

21 Blíže tamtéž, s. 460–490.

22 „Rehabilitace tanečnicka v heroické poloze a obětování zápletky ve prospěch senzuačního propojení hudby, barvy a pohybu“ (tamtéž, s. 470).

23 Blíže tamtéž, s. 491–543.

fotografických materiálů, je překvapivě zařazen již do úvodu publikace, stejně jako mapy a grafická schémata s popiskami a to ještě před vlastním textem knihy.

Autorova interpretace popisovaných událostí a jevů, na nichž dokumentuje svůj výklad kulturních dějin, vychází z dochovaných doložitelných zdrojů, především z dobové korespondence a z rukopisných nebo tištěných pamětí. K tomu si autor vybral několik, podle jeho slov typických představitelů z různých oblastí ruského umění a vědy, na kterých chtěl doložit představený svět proměn, záměn a kontroverzí ruské společnosti od poloviny 19. století do šedesátých let 20. století, ličený na pozadí politických, ekonomických, správních a vojenských událostí. Je však poněkud (jistě kacířskou) otázkou, zda se nejedná v takto pojatém příběhu o jakési účelové vytažení a využití konkrétních lidských osudů, spjatých časově a místně s převratnými změnami v novodobých dějinách ruské společnosti, s cílem dosáhnout autorem zamýšleného interpretačního zhodnocení, a zda by autor dospěl ke stejnému interpretačnímu výsledku, důrazu na vybrané kontroverze v ruské společnosti a ke stejné míře věrohodnosti při výkladu konkrétních událostí a jevů, pokud by si „vybral“ pro ztvárnění svého příběhu jiné osobnosti, z jinak poměrně široké škály ruských kulturních dějin, působících a tvořících ve stejných podmínkách, případně taktéž stížených vlnou represí ze strany státu. Obávám se, že výsledný obraz by nemusel být stejný, dokonce by mohl být v některých ohledech i výrazně odlišný, což jen podtrhuje různorodost a nesamozřejmost tehdejší ruské (případně sovětské), ale i současné ruské společnosti, kterou není snadné odborně uchopit ani s důsledností věrohodně popsat. Tím nemá být řečeno, že by autor nepostupoval správně nebo se dopustil nějakého přehmatu, jen tolik, že se při stejném metodickém a koncepčním přístupu dá dospět také k jinému interpretačnímu výsledku a to právě s ohledem na výběr osob z oblasti vědy a umění, na kterých bude představený příběh postaven. Čtenář se tak patrně nemusí zcela zbavit dojmu, zda autor nedosáhl požadovaného výkladu kulturních dějin přece jen poněkud spekulativně, jakýmsi výsostně účelným způsobem. Je to samozřejmě pouze kacířská úvaha, která nijak nesnižuje kvalitu avizované Figesovy publikace, vystavené na solidních vědeckých základech. Chce být spíše pobídkou k zamyšlení a to směrem k metodologickému přístupu k pojednané látce a ke koncepčnímu uchopení tématu, stejně jako k možnostem využití dispozičních zdrojů. Na druhé straně, publikace přesvědčivě dokládá, že autor je s tématem velmi dopodrobna seznámen, věnuje se mu soustavně řadu let, a to v odůvodněné návaznosti nebo v kombinaci jednotlivých témat, stejně jako je plně obeznámen s pramennými a dalšími zdroji, na základě kterých je možné celé novodobé období ruských dějin studovat a odborně vystavět.

Kvalitu předkládané publikace reflektuje mimo jiné skutečnost, že autor za její vydání obdržel na anglosaské půdě krátce po sobě dvě prestižní ceny. Jednak prestižní ocenění Samuela Johnsona (*Samuel Johnson for Non-Fiction*) a dále ocenění Duffa Coopera (*The Duff Cooper Prize*) v roce 2003. Kromě toho byla avizovaná kniha v roce 2009 označena polským odborným časopisem *Przegląd Wschodni*, vy-

dávaným varšavskou univerzitou pro studium dějin východní Evropy a Ruska, jako nejlepší zahraniční (cizojazyčná) publikace, pojednávající východoevropské dějiny optikou současného bádání.²⁴ Nezbyvá, než se k takovému pozitivnímu hodnocení knihy připojit.

Richard Mahel

Figes, Orlando: Natašin tanec. Kulturní historie Ruska, BETA – Dobrovský. Praha 2004. 571s.

24 XVII. Edycja Nagród Przeglądu Wschodniego (2009), w kategorii Dzieła Zagraniczne. Ocenění obdržel společně s Figesem také gruzínský historik, politolog a diplomat Georges Mamoulia, za historiografickou práci s názvem *Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales. Le cas de la Georgie (1921–1945)*.